

LOZAN KONFERANSI VE ANTLAŞMASI ÜZERİNE İNGİLİZ PARLAMENTOSU'NDA YAPILAN TARTIŞMALAR

Dr. Mustafa ÇUFALI*

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunda ve oluşan yapısında çok önemli bir yere sahip olan Lozan Konferansı ve Antlaşması üzerine pek çok yazı yazılmış ve her yönüyle detaylı olarak incelenmiştir.¹ Fakat Lozan üzerine İngiliz Parlamentosu'nda yapılan tartışmalar, çok dikkate değer olmakla beraber günümüze kadar Türk tarihçileri tarafından üzerinde yeterince durulmamıştır.² Hiç kuşkusuz bunun en büyük nedenlerinden biri İngiliz Parlamentosu'nun dış politika oluşturmada hükümet üzerinde pek bir gücü ve yetkisi olmamasıdır.³ Yine de hem iktidarın hem muhalefetin barış görüşmelerine ve Türkiye'ye bakışının incelenmesi, İngiltere'nin Türkiye politikasını anlama bakımından faydası vardır. Çünkü hiçbir hükümet parlamentonun görüşünü tamamen görmezlikten gelemez. Bu nedenle Lozan görüşmeleri sırasında ve sonrasında hem Avam Kamarası, hem de Lordlar Kamarası'nda Lozan üzerine yapılan tartışmalar bu çalışmada detaylı bir biçimde incelenecektir. Yalnız bu tartışmalar çok uzun olduğundan hep-

* Polis Akademisi Araştırma Görevlisi.

¹ Bu konuda yapılmış çalışmaların bir kısmı için bak: Briton Cooper Busch, *Mudros to Lausanne*, New York: State Univ. of New York, 1976; İsmet İnönü, *Hatıralar*, Cilt: 2, Ankara: Bilgi, 1987; Ali Naçi Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Ankara: Bilgi, 1993; Harold Nicolson, *Curzon: The Last Phase, 1919-1925*, London: Constable, 1934; Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt: 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991; *70. Yılında Lozan Barış Antlaşması, Uluslararası Seminer*, 1993, Ankara: İnönü Vakfı, 1994.

² Prof. Dr. Ömer Kırkçioğlu, bazı eserlerinde İngiliz Parlamentosu'nda yapılan tartışmaların bir kısmına değinmiştir. Bak: *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, S.B.F. Yayınları, 1978. Ss. 271-275; "İngiliz Parlamentosu'nda Türkiye Üzerine Tartışmalar (1919-1923)", *Seha L. Meray'a Armağan*, Cilt: 2, Ankara: S.B.F. Yayınları, 1982. ss. 429-486.

³ O dönemde İngiltere Parlamentosu'nun işleyişi ve hükümet ile ilişkileri için bak: Kırkçioğlu, *a.g.m.*, s. 430-442.

sine değinilmeyecek, ayrıca yine aynı nedenle konuşmaların eleştirileri yapılmayacak, sadece tasnifleri yapıлып, parlamenterler hakkında bilgiler verilecek ve bazı genellemelerde bulunulacaktır.

İngiliz Parlamentosu'nda Lozan görüşmelerini üç ayrı dönem olarak ele alabiliriz. Birincisi Lozan görüşmeleri başlarken Avam Kamarası'nda 23 ve 24 Kasım 1922 tarihlerinde, Lordlar Kamarası'nda ise 23 Kasım 1922 tarihinde yapılan tartışmalar, ikincisi Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasından sonra Avam Kamarasında 23-25 Şubat 1923 tarihleri arasında, Lordlar Kamarasında 13 Şubat 1923 tarihinde yapılan tartışmalar, sonuncusu ise Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra Avam Kamarasında 2 Ağustos 1923, Lordlar Kamarasında ise 28 Şubat 1924 tarihinde yapılan tartışmalardır. Tartışmaların ana konuları Türkiye'deki gayrı müslim azınlıkların geleceği, kapitülasyonlar,⁴ Boğazlar⁵ ve Musul⁶ meseleleri, Ermeniler, İngiltere-Rusya ilişkileri ve İngiltere'nin Türkiye ile gelecekteki ilişkileri üzerineydi. 1924'teki tartışmalar İşçi Partisi, diğer tartışmalar ise Muhafazakar Parti iktidarı döneminde oldu. Lozan öncesi iktidarda Liberaller çoğunlukta bulunduğu ve Lloyd George hükümeti de Türkiye yönelik Yunan yanlısı politika sonucu iktidardan düştüğü için İstiklal Harbi dönemi İngiliz politikasına yoğun eleştiriler Lozan döneminde de sürdü. Tabii aynı nedenle Liberal Parti milletvekillerinin parlamento oturumlarında Türkler aleyhine konuşmaları genel politikalarına paralellik arz etmektedir. Buna karşın Muhafazakar Parti milletvekillerinin Türkler'e karşı daha anlayışlı ve yumuşak tavır içinde olmaları dikkat çekiyordu. İkinci önemli nokta gayrı-müslim azınlıklar meselesinde her partinin milletvekillerinin Türkler'e karşı son derece tenkitçi yaklaşım içinde ol-

⁴ Kapitülasyonların gelişimi ve kapsamı için: Mustafa Çufalı, "Kapitülasyonların Mahiyeti ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışındaki Rolü", *Türk Yurdu*, Sayı: 148-148 (Aralık 1999-Ocak 2000), s. 156-164; Nasim Sousa, *The Capitulatory Regime of Turkey*, Baltimore: John Hopkins University, 1930.

⁵ Boğazların statüsü ve bu konuda devletler arasındaki mücadeleler için: Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire, the Great Powers, and the Straits Question, 1870-1887*, Bloomington: Indiana University, 1973; Marian Kent, *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, London: George Allen & Unwin, 1984.

⁶ Musul meselesinin gelişimi için: Peter J. Beck, "Britain and the Settlement of the Mosul Dispute, 1918-1926", *Middle Eastern Studies*, Sayı: 17 (2), 1981; ss. 256-276; Marian Kent, *Oil and Empire, British Policy and Mesopotamian Oil, 1900-1920*, London, 1976; Mim Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi, (1918-1926)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991.

malarıydı. Diğer bir nokta İşçi Partisi milletvekillerinin İngiliz-Rus ilişkilerinde daha anlayışlı ve yumuşak politikalar takip edilmesini savunmasıydı. Tartışmaların belki de en önemli yanı ise Türkler'le artık barış yapılması ve daha yakın ilişkilere girme gereğinin hemen tüm parlamenterler tarafından dile getirilmesi idi. Avam Kamarası ile Lordlar Kamarası arasında Lozan ile ilgili tartışmalar açısından ise şunu söyleyebiliriz: Lordlar Kamarasındaki tartışmalar Avam Kamarası'ndakine oranla daha yumuşak bir üslupla geçmiş, üyeler hükümet politikasını eleştirmekten ziyade iyi dilek temennilerini sunmuşlar ve hükümete özellikle gayri müslim azınlıkların haklarının korunması ve Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi yönünde bazı tavsiyelerde bulunmuşlardı. Liberal Parti kökenli üyeler ise yine de Lozan görüşmelerini ve antlaşmasını eleştirmekten kendilerini alamamışlar ve Türkler'e çok fazla taviz verildiğini öne sürmüşlerdir.

Lozan Konferansı Üzerine İlk Tartışmalar:

Avam Kamarası'nda Lozan Konferansı üzerine ilk tartışma konferansın açılışından birkaç gün sonra 23 Kasım'da başladı, fakat esas tartışmalar 24 Kasım 1922'de İngiltere'nin Yakın Doğu politikası üzerine görüşmeler sırasında oldu. Konuşmalar daha çok önceki hükümetin Türkiye hakkındaki politikası üzerine ve gelecekteki Türk-İngiliz münasebetleri hakkındaki temenniler etrafında yoğunlaştı. İngiltere'nin Lozan'da izleyeceği politika ve hedefleri üzerine sorulan sorular ise hükümet sözcüsü tarafından çok genel olarak cevaplandırıldı. Bunun da en büyük sebebi hükümetin Lozan görüşmeleri sürerken önceden taahhüdüne girmek istememesi ve tarafları görüşmelerde serbest bırakma arzusu idi. Muhalefet te bunu anlayışla karşıladı. Bu oturumda hem Muhafazakar Parti hem de İşçi Partisi milletvekilleri İngiltere'nin İstiklal Harbi döneminde Türkiye'ye yönelik politikasını, Sèvres'in Türkler'e zorla kabul ettirilmeye çalışılmasını ve Yunan yanlısı politikalar takip edilmesini kapsamlı bir şekilde eleştirdiler. Oturumda üzerinde en fazla durulan konu ise Ermeni ve Rumların imtiyazları ve gelecekleri idi.

23 Kasım tarihinde muhalefet adına söz alan İşçi Partisi lideri Ramsay

MacDonald,⁷ öncelikle barış görüşmelerinin başlamasından ve Sèvres antlaşması'nın iptalinden duyduğu memnuniyeti dile getirerek şunları söyledi: "Başbakanı ve hükümetini, insanlık kibrinin ve ahmaklığının anıtı bu antlaşmayı yurtan taraf olması nedeniyle tebrik ediyorum... Önceki hükümet Avam Kamarası'na Yakın Doğu meselesinde yeterince ilgi göstermedi. Politikalar Avam Kamarasına getirilmeden üretildi ve uygulandı. Buna kesinlikle karşı çıkıyorum."⁸ MacDonald konuşmasının devamında hükümetin politikasından parlamentonun haberdar olma hakkının olduğunu ileri sürerek bu konuda bilgilendirilmelerini hükümetten belediklerini dile getirdi. Mesela İngiltere'nin Rusya'yla ilişkileri nasıl olacaktı? Irak'a yönelik politikası ne olacaktı? Ermenistan gibi küçük milletlere verilen sözler tutulacak mıydı? İngiltere'nin azınlıkların korunması hakkındaki politikası neydi? MacDonald'a göre Lozan Konferansı herhangi bir konferans değildi; bilakis çok büyük önemi haizdi. Bu nedenle Avam Kamarası bu dönem kapanmadan önce hükümetin politikasını daha detaylı biçimde vermek zorundaydı.⁹ MacDonald Lozan ve Londra'da petrol simsarlarının yoğun çalışmasına da dikkat çekerek milli menfaatleri kendi menfaatlerine alet edenlere karşı hükümeti dikkatli olmaya çağırdı.¹⁰

MacDonald'ın eleştirilere cevap veren Başbakan Bonar Law¹¹ Lozan

⁷ James Ramsay MacDonald (1866-1937), İskoçya'da doğdu. Büyük bir yokluk içinde büyüdü. 1885 yılında Sosyal Demokrat Federasyon'a üye oldu. İşçi Partisi'nden 1906-1935 yılları arasında milletvekili olarak Parlamento'da bulundu. Sosyalizm ve Toplum (1905) ve Sosyalizm (1907) kitaplarıyla ün yaptı. 1911-1914 yılları arasında İşçi Partisi sözcüsü oldu. I. Dünya Savaşı başlangıcında Almanya ile savaşı değil de müzakere yolunu savunduğu için protestolara maruz kalınca parti sözcülüğünden istifa etti. 1922-1931 yılları arasında da parti liderliğinde bulundu. Ocak-Kasım 1924'te ilk defa iktidara gelen İşçi Partisi hükümetinde Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlık görevinde bulundu. 1929-1935 yılları arasında ikinci defa Başbakanlık yaptı. Martin Gilbert, **Winston S. Churchill, 1922-1939**. Cilt: 4. London, 1990. s. 16; Cameron Hazlehurst, Sally Whitehead, Christine Woodland, *A Guide to the Papers of British Cabinet Ministers, 1900-1964*. London, 1996. s. 242. J. P. Kenyon, **Dictionary of British History**. London, 1981. s. 226; Peter Teed, **Dictionary of Twentieth-Century History, 1914-1990**. Oxford, 1992. s. 283; *The Concise Dictionary of National Biography*. Cilt: 2. Oxford, 1992. s. 1874-1875. Microsoft Encarta '95, Interactive Multimedia Encyclopedia for Windows.

⁸ **House of Commons Debates**, 23 Kasım 1922. Cilt: 159. ss. 53-54.

⁹ *Ibid.*, s. 54-55.

¹⁰ *Ibid.*, s. 55.

¹¹ Andrew Bonar Law (1858-1923), Kanada'da doğup İskoçya'da büyüdü. 1900-1923 yılları arasında Muhafazakar Parti milletvekili olarak Parlamento'da yer aldı. 1915 sonbaharında Kabine'de oluşan, İngiliz askerlerinin Çanakkale'den çekilmesini savunan grubun lideri pozisyonundaydı. 1915-1916 yıllarında Koloniler Bakanı, 1916-1919 yılları arasında Maliye Bakanı, 1919-1921 yılları arasında da Ferman Mührü Emniyeti olarak hükümetlerde görev aldı. 1919 yılında Versailles antlaşmasını imzalayanlar arasında bulundu. Ekim 1922'de Lloyd George'un istifasıyla Başbakanlık görevine getirilen Law, Mayıs 1923'te hastalığı nedeniyle bu görevinden istifa etti. Kısa bir müddet sonra da kanserden öldü. Kenyon, **Dictionary of British History**, s. 213-214; Teed, **Dictionary of Twentieth-Century History, 1914-1990**. s. 263. **The Concise Dictionary of National Biography**. Cilt: 2. Oxford, 1992. s. 1733-1734.

görüşmelerinin kapalı kapılar arkasında devam eden gizli görüşmeler olmadığını ama tarafların basın ve Parlamento'nun etkisi altında kalmadan serbestçe görüşmelere devam edebilmeleri için Lozan hakkında fikir yürütemeyeceğini bildirdi. Söylenebilecek bir şey varsa o da tek amaçlarının barış olduğuydu. Muhalefet liderinin petrol simsarlarına dikkat edilmesi uyarısına cevap olarak ta bunun muhalefet partisinin takıntısı olduğunu iddia ederek "Parlamento'yu temin ederim ki Mezopotamya'da petrol için durmak istemiyoruz" dedi.¹² Ermenilerin haklarının korunması meselesine gelince, Başbakan güçlerinin sınırlı olduğunu savaştan herkesten daha ziyade zarar gördüklerini belirterek "Biz dünyanın Don Kışot'u olamayız. Dünyaya yardım etmek isteriz fakat yalnız başımıza yapamayız" diyerek Ermeniler konusunda fazla birşey yapamayacaklarını şimdiden kabul etmiş oluyordu.¹³

Bu kısa görüşmeden sonra Avam Kamarası'ndaki esas tartışma 24 Kasım'da meydana geldi ve ilk konuşmayı Muhafazakar Parti'den Aubrey Herbert yaptı.¹⁴ İngiltere'nin Türkiye politikasını eleştirerek konuşmasına başlayan Herbert, Hint Müslümanlarının yardımıyla savaşı kazanıp İstanbul'a girmelerinden sonra Yakın Doğu'da iki olayın huzursuzlukların ve problemlerin başlangıcını teşkil ettiğini, ilkinin Ayasofya Camiini kiliseye çevirme teklifi olduğunu ve bunun Müslümanların duygularını rencide ettiğini, ikincisinin ise sükunet içinde olan İzmir'e İngilizler tarafından Yunan askerlerinin gönderilmesi olduğunu, bunun da Türklerin çıkarlarını ihlal ettiğini söyledi.¹⁵ İngiliz faaliyetlerinin bununla da bitmediğini tüm taahhütlerinin aksine olarak Osmanlı İmparatorluğunu müttefikler arasında

¹² House of Commons, 23 Kasım 1922. Cilt:159, s. 65.

¹³ Ibid, s. 66.

¹⁴ Aubrey Herbert (1880-1923), 1904-1912 yılları arasında başta İstanbul, Ege adaları, Balkanlar, Ortadoğu olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerin ziyaretlerinde bulundu. Bu dönemde İstanbul'da İngiltere'nin fabri atâşeliğinde de bulundu. Bu ziyaretlerin başlangıcında Yunan hayranı birisi olmasına rağmen sonraları Türkler'e hayranlık duymaya başladı ve Avam Kamarası'nda Türk taraftarı biri olarak tanındı. 1911'de Muhafazakar Parti'den Yeovil milletvekili seçildi. 1919 yılında I. Dünya Savaşı'nda cephedeki askerlerin halet-i ruhiyelerini anlatan "Mons, Anzac and Kut" isimli eserini yayımladı. Türkiye'den gönderdiği yazılar genelde "Ben Kendim" müstear ismiyle değişik dergilerde yayımlandı. 1924 yılında da Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı seyahatlerin notları "Ben Kendim" başlığıyla kitap olarak yayımlandı. Bu kitabın Yılmaz Tezkan tarafından yapılan Türkçe çevirisi 1999 Şubatında 21. Yüzyıl yayınlarından çıktı.

¹⁵ House of Commons, 24 Kasım 1922. Cilt: 159, s. 189.

paylaşmaya başladığını söyledi.¹⁶ Herbert ayrıca İngiltere'nin Irak politikasını da eleştirerek ve Irak ile Türkiye arasında sınır olmadığına işaret ederek Irak'ı Türkiye'den ayırmanın mümkün olmadığını savundu. Herbert şöyle devam etti:

Türklerin zaptetmeye teşebbüs dahi etmediği bölgeleri biz işgal ettik. Halkı Türklerin koyduğu vergi oranından üç kat daha fazla vergilendirdik. Türklerin kırbaçla cezalandırdıklarını biz demirli kamçılarla cezalandırdık. Sonuç bastırılması büyük miktarda kan ve paraya mal olan şiddetli bir isyan oldu.¹⁷

Herbert, Lloyd George'un Türkiye'ye yönelik politikasını bu şekilde eleştirdikten sonra Lozan hakkındaki görüşlerine geçti ve özellikle Türkiye'deki Hıristiyan azınlıkların geleceği konusuna değindi. Öncelikle Hıristiyan azınlıkların başına gelenlerin büyük bölümünün İngilizlerin kendilerini dış politika aracı olarak kullanmalarından kaynaklandığını belirterek şöyle devam etti:

Kendinizi Küçük Asya'daki Hıristiyanların yerine koyunuz. Oradaki Hıristiyanlara Türklere karşı savaşmaları söylendi. Öte yandan kendinizi Türklerin yerine koyunuz. Varsayalım ki başımızda savaşta tüm ülkeyi harap eden Sinn Fein¹⁸ azınlığı var ve Almanya İngiltere'deki Sinn Fein yandaşlarına müttefik olmaları nedeniyle İngiltere'ye karşı ayaklanmaları gerektiğini söyledi. Bu Sinn Fein yandaşlarına İngiltere'de birşeyler olacağını tahmin etmez misiniz? Bu örnek Küçük Asya'da olanların tamamen benzeridir.¹⁹

Herbert son olarak eğer Türkiye'deki hıristiyan azınlık için istenen haklar Avrupadaki Türk azınlığa da verilirse Türklerle anlaşmaya varılabileceğini söyleyerek konuşmasını bitirdi.²⁰

Aynı oturumda İrlanda Milliyetçisi bağımsız milletvekili Thomas

¹⁶ *Ibid*, s. 189.

¹⁷ *Ibid*, s. 190.

¹⁸ Sinn Fein 1902 yılında gazeteci Arthur Griffith tarafından kurulmuş, halihazırdaki lideri Gerry Adams olan ve Kuzey İrlanda'nın bağımsızlığını savunan bir siyasal partidir. Teed, *Dictionary of Twentieth-Century History*, 1914-1990. s. 426.

¹⁹ *House of Commons*, 24 Kasım 1922. Cilt: 159, s. 192.

²⁰ *Ibid*, s. 192.

Power O'Connor²¹ da otuz kırk yıldır İngiltere'nin Yakın Doğu politikasını eleştirdiğini belirterek söze başladı. Ona göre İngiltere Yakın Doğu'da Hıristiyan azınlıklara yönelik soykırımı önlemek için gereği gibi politika üretmedi.²² O'Connor Yunanlıların Anadolu'da yaptıkları zulmü hafife alarak Yunan zulmünün geri çekilen askerlerin haleti ruhiyesi ile alakalı olduğunu, halbuki Türklerin Rumlar'ı bir hükümet politikası gereği boğazladığını iddia etti ve buna hiçbir zaman hoşgörüsüyle bakmayacağını söyledi.²³ Daha da ileri giderek Yunanistan'daki yarım milyon Müslümanın Yunanlılarla aynı politik, sosyal ve dini haklara sahip olduğunu, hatta 360 üyeli Yunan Parlamentosu'nda 40 tane Müslüman üyenin bulunduğunu söyledi. Bu 40 üyenin Parlamentosu'nda özgürce konuştuğunu ve oy kullandığını da iddia etti.²⁴ O'Connor, Yunan yenilgisinin hemen sonrasında 18 ile 50 yaş arası tüm Rumlar'ın Anadolu içlerine gönderildiğini ileri sürerek İngiliz hükümetinden bunların kıyıya uğramadan Türklerin ellerinden kurtarılmasını istedi.²⁵ O'Connor, Lozan'da Hıristiyan azınlığın yalnız hayat ve mülk emniyeti alanında değil, tüm alanlarda eşitliğinin sağlanması ve dini hayat ve din okullarının serbestiyetinin sağlanması gerektiğini de ifade etti. Bunun için de Hıristiyan azınlıkların Milletler Cemiyeti gibi uluslararası bir teşkilatın vesayeti altına alınmasını istedi. O'Connor ayrıca Mütteliklerin Hıristiyan azınlığı korumak için Türkiye'de bir miktar asker ve bürokrat bırakılması gerektiğini ileri sürdü. İşçi Partisi'nden bir üyenin 'Türklerin egemenliği ne olacak?' diye sorması üzerine 'Türk hükümetinin egemenliği 75 yıl önce sona erdi, keşke tamamen sona ermiş olsa' diye düşüncesini dile getirdi.²⁶ Din hürriyeti konusunda ise Türklerin Hıristiyan ayinlerinin Türkçe yapılmasını talep ettiklerini ve

21 Thomas Power O'Connor (1848-1929), İrlandalı gazeteci ve milliyetçi lider. 1880'de Parlamento'ya girdi. Avam Kamarası'ndak çok uzun milletvekilliği dönemi olduğu için kendisine Avam Kamarası'nın babası denildi. 1883'te İrlanda Milliyetçiler Cemiyeti başkanlığına seçildi. İrlanda'daki milliyetçi harekete mali destek aramak için 1881 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne seyahat etti. Star, Sun gibi radikal gazeteler ve T.P.'s Weekly adında bir dergi çıkardı. Birçok makale, kısa hikayeler ve Pamel Hareketi (1886), Eski Bir Parlamenterin Hatıraları (1929) adlı kitapları yayınladı. Microsoft Encarta '95 CD.

22 House of Commons, 24 Kasım 1922. Cilt: 159, s. 193.

23 Ibid, s. 195-196.

24 Ibid, s. 196-197.

25 Ibid, s. 197.

26 Ibid, s. 198.

okullarda Rum ve Ermeni çocukların kendi dillerini terketmeye zorlandıklarını iddia ederek buna karşı önlem alınmasını istedi.²⁷

Liberal Parti'den Herbert Fisher²⁸ de diğer milletvekilleri gibi azınlıklar meselesi üzerinde durarak konuşmasına başladı. Bir Ermeni delegasyonunun Cenevre'de kendisine 'Küçük Asya'daki Hıristiyan azınlıkların durumundan endişe etmenize lüzum yok. Küçük Asya'da Hıristiyan azınlık kalmadı. Türkler hepsini temizlediler' dediğini hatırlatarak, İngiliz heyetinin en önemli görevinin Hıristiyan azınlığın haklarının en uygun biçimde korunması olduğunu belirtti. İkinci olarak Fisher Boğazların serbestiyeti konusu üzerinde durdu ve Boğazların savaş ve barış zamanlarında açık kalmasının temin edilmesini, bunu sağlamayan hiçbir antlaşmanın İngiliz halkını tatmin etmeyeceğini belirtti.²⁹

İşçi Partisi'nden Mr. Noel Buxton³⁰ da diğer milletvekilleri gibi gayri muslim azınlıkların durumları ve hakları üzerinde durdu. Öncelikle Yakın Doğu halklarının kendi geleceğini kendilerinin belirlemesi üzerinde durarak bölge halklarının korunmasının en uygun yolunun kendi kendilerinin idaresinin sağlanması olduğunu söyledi.³¹ Özellikle Ermenilere yurt edinilmesi meselesi üzerinde durarak, Muhafazakar Parti'nin Türklere karşı ayaklanmalarının karşılığı olarak Ermeniler'e vatan vaad ettiğini hatırlattı. Ermeniler'in hiçbir milletin göze alamayacağı bir riskle ayaklandığını hatta Müttefiklere 5000 civarında asker verdiklerini ve bunun karşılığı olarak da yüzbinlerce insanın boğazlandığını, şu anda da ülkelerinden toptan sü-

²⁷ *Ibid*, s. 198-199.

²⁸ Herbert Albert Laurens Fisher (1865-1940), siyaset adamı ve tarihçi. 1912-1917 yılları arasında Hindistan Kamu Hizmeti Kraliyet Komisyonu üyesi yaptı. 1912-1916 yılları arasında Sheffield Üniversitesi Rektör Yardımcılığı'nda bulundu. 1916-1926 yılları arasında Liberal Parti milletvekili olarak Parlamento'da bulundu. 1916-1922 yılları arasında Eğitim Bakanı olarak Liberal ve Muhafazakar Parti'nin oluşturduğu koalisyon hükümeti'nde görev yaptı. 1908'de Bonapartizm, 1935'te 3 ciltlik Avrupa Tarihi isimli eserini yayınladı. Gilbert, *Winston S. Churchill*. s. 362; *Kenyon, Dictionary of British History*. s. 138. *Concise Dictionary of National Biography*. Cilt: 1. Oxford, 1992. s. 1005.

²⁹ House of Commons, 24 Kasım 1922. Cilt: 159, s. 200.

³⁰ Noel Edward Buxton (1869-1948), Liberal Parti'den 1905-1906 arası Whitby, 1910-1918 arası Kuzey Norfolk, 1922-1930 arasında da İşçi Partisi'nden yine Kuzey Norfolk milletvekilliğinde bulundu. İki dünya savaşı boyunca barış girişimlerinde bulundu. 1924 ve 1929-1930 yıllarında Tarım ve Balıkçılık Bakanı, 1930-1948 yılları arasında da Çocukları Koruma Fonu Başkanı olarak görev yaptı. *Concise Dictionary of National Biography*. Cilt: 3. Oxford, 1992. ss. 2192-2193.

³¹ House of Commons, 24 Kasım 1922. Cilt: 159, s. 203.

rülme tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını iddia etti. Türkiye'den Türk olmayan nüfusun sürülmesi çalışmalarının olduğunu, bunun da ancak Ferdinand ve Isabella döneminde İspanya'dan Yahudilerin sürülmesiyle karşılaştırılabileceğini ifade etti.³² Kendisine göre İngiliz Hükümeti'nin yapabileceği en azından dağlık bölgelerden Karadeniz kıyılarına inmiş gayrı müslim halkı gemilerle oradan uzaklaştırmaktır. Yardım konusunda da İngiliz Dominyonlarının, Bulgaristan, İspanya ve A.B.D.'nin ikna edilebileceğini belirtti.³³ Erivan Cumhuriyeti'nin tüm Ermeni mülteciler için çok küçük olduğunu da söyleyerek İşçi Partisi'nin bir teklifi olarak Türkler'den Van, Eleşkirt ve Kars civarının alınarak Erivan Cumhuriyeti'ne bağlanmasını, buna karşılık olarak da Türkler'e Musul'un verilmesini önerdi.³⁴ Buxton, İngiltere'nin Rusya'ya yönelik politikasını ve Yunanlılar'ın Anadolu'yu işgalini desteklemesini eleştirerek Rusya ile olabilecek iyi ilişkilerin Ermeniler'in lehinde olacağını iddia etti. İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sırasında azınlıklara kendi yurtlarını edinme sözünü verdiğini hatırlatarak Ermeniler için mutlaka birşeyler yapılmasını istedi. Son olarak, ticari çıkarlar ve Musul petroleri için azınlıklar lehinde politika izlemekten vazgeçilmesinin ve tarihte bu şekilde anılmanın onur kırıcılığını hatırlatarak konuşmasını bitirdi.³⁵

Milletvekillerinin yorumlarına ve sorularına Muhafazakar Parti'den Dışişleri Bakan Yardımcısı Ronald McNeill cevap verdi.³⁶ Öncelikle O'Connor'ın İngiltere'nin Lozan'daki en önemli amacının Müttefik üyelerinin ortak hareket etmelerinin sağlanması olması gerektiği fikrine katıldığını, zaten bunun da başarılı bir şekilde uygulandığını belirtti.³⁷ Oturumda üzerinde esas durulan meselenin azınlıkların haklarının korunması

³² *Ibid*, s. 205.

³³ *Ibid*, s. 206.

³⁴ *Ibid*, s. 206-207.

³⁵ *Ibid*, s. 207-208.

³⁶ Ronald John McNeill (1861-1934), 1900-1904 yılları arasında St James Gazette editörlüğü, 1906-1911 yılları arasında Encyclopaedia Britannica'nın editör yardımcılığı vazifelerinde bulundu. 1911-1927 yılları arasında Parlamento'da Muhafazakar Parti Kent milletvekili olarak bulundu. Ekim 1922-Geçek 1924 ve Kasım 1924-Kasım 1925 tarihleri arasında Dışişleri Bakan Yardımcılığı yaptı. Gilbert, Winston S. Churchill, s. 144. Cameron Hazlehurst, Sally Whitehead, Christine Woodland, *A Guide to the Papers of British Cabinet Ministers, 1900-1964*. London, 1996. s. 254.

³⁷ *House of Commons*, 24 Kasım 1922. Cilt: 159, ss. 209-210.

ve gayri muslim muhacirlerin problemlerinin çözümü olduğunu, bu konuda konuşmacıların sözlerinin hepsine katıldığını bildirdi.³⁸ O'Connor'ın Ermeniler konusundaki fikirlerine de katıldığını, fakat Ermenilerin eğitim ve dini ayin dili konusunda başka bir devlete (Türkiye'ye) müdahale etmenin çok zor olduğunu ve bunun ülkeyi savaşa bile sürükleyebileceğini belirtti.³⁹ Fisher'in Boğazlar'ın serbestiyeti konusundaki hassasiyetine katıldığını ve İngiliz delegelerinin bunun için gereken çabayı sarfettiklerini belirtmesine rağmen İngiltere'nin Boğazlar politikasını tümüyle ve tek başına yürütmeye çalışmasının dünyanın polisi olarak etmesini gerektireceğini belirterek, Boğazlar konusunda müttefiklerle beraber hareket etmesinin daha uygun olduğunu söyledi.⁴⁰ Ermenilere toprak verilmesi konusunda ise görüş belirtmekten kaçınmasına rağmen, Ermeniler'in kendi yurtlarını edinmelerinin Ermenileri hakiki manada korumaları anlamına gelmeyeceğini ileri sürdü.⁴¹

Lozan Konferansı hakkında Lordlar Kamarası'nda ise ilk görüşmeler 23 Kasım 1922 tarihli oturumda yapıldı. Konuşmalarda ana konu Avam Kamarası'nda olduğu gibi yine Türkiye'deki Hıristiyan, özellikle de Ermeni azınlığın geleceği üzerineydi. Muhafazakar Parti kökenli Lord Newton,⁴² İngiltere'nin Türkiye politikası hakkındaki bazı yanlış kanaatların düzeltilmesi gerektiğini ifade ederek konuşmasına başladı. Bunlardan biri Eylül 1922'de Türkler'in İzmir'i tekrar ele geçirmesinden sonra Türkiye ile İngiltere arasında ortaya çıkan ve Çanakkale krizi⁴³ diye adlandırılan krizde İngiltere'nin tavrı ve Fransa ile ilişkileri idi. Newton, Çanakkale krizini geniş biçimde anlatarak İngiltere'nin katı politikasını savundu ve Fransa'nın Türk yanlısı politikasını eleştirdi. Türklerin İstanbul'a doğru iler-

³⁸ *Ibid*, s. 210.

³⁹ *Ibid*, s. 211-212.

⁴⁰ *Ibid*, s. 212.

⁴¹ *Ibid*, s. 214.

⁴² Thomas W. Legth (1857-1942), diplomat ve politikacı. 1879 yılında Dışişleri Bakanlığı'na girdi. 1881-1886 yılları arasında Paris Büyükelçiliği'nde görev yaptı. 1886-1898 yılları arasında Muhafazakar Parti'den milletvekili olarak Avam Kamarası'nda bulundu. 1916-1919 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı'nda Savaş Esirleri Bölümü'nde kontrolör olarak bulunarak binlerce esirin değişimine katkıda bulundu. *Concise Dictionary of National Biography*. Cilt: 2. Oxford, 1992. s. 1759.

⁴³ Çanakkale krizi için: Mustafa Çufalı, "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi, Eylül-Ekim 1922", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 45 (Kasım), 1999. ss. 801-820; David Walder, *The Chanak Affair*, London: Hutchison, 1969.

lemeye başlamasıyla İstanbul'daki Hıristiyan nüfusun nasıl bir panik ve halet-i ruhiye içinde olduğunu anlatarak, bu durumun henüz tam olarak yok olmadığını iddia etti. Çanakale krizi sırasında Lloyd George hükümetinin politikasını tasvip ederek, bu politikanın devam ettirilmesi halinde müttefiklerinin kendilerine bağlı kalacaklarını ve barışa ulaşabileceğini belirtti.⁴⁴ Ona göre ikinci bir yanlış kanaat da şimdiki Türkler'in eski Türklerle aynı olduğuydu. Kendisinin de bir zamanlar bir parça Türk yanlısı olduğunu söyleyerek eski Türkler'in işledikleri suçlardan çok daha fazla suçlara maruz kaldığını, fakat şimdi karşılarında bulunan milliyetçi Türkler'in saldırgan, müsamahasız ve din düşmanı olduğunu, sadece İngiliz düşmanı değil, aynı zamanda Avrupa düşmanı, bunlardan daha da kötüsü Rus bolşevikleri güdümünde olduklarını, fakat bunu bilemeyecek kadar aptal olduklarını, amaçlarının ise İstanbul'da Avrupa nüfuzu yerine Bolşevik nüfuzunu yerleştirmek olduklarını iddia etti. Yakın Doğu ve İstanbul'a yönelik Bolşevik Rus politikasının ise emperyalist Rus politikasıyla aynı olduğunu söyledi. Tüm bunların ışığı altında sonuç olarak İngiltere'nin Türkler'e karşı politikasının eski hükümet zamanında olduğu gibi katı ve tavizsiz olması gerektiğini, böyle olursa müttefiklerinin kendilerine daha fazla bağlanacaklarını söyleyerek sözlerini bitirdi.⁴⁵

Muhafazakar Parti eski milletvekili Lord Lamington,⁴⁶ Lord Newton'un Türkler hakkında sarfettiği cümlelere katılmadığını belirterek Türkler'in Bolşevik yanlısı olmadığını Bolşeviklerin kendilerine maddi yardımları olduğu için Bolşevikler'e sempati beslediklerini, yoksa Türkler'in büyük çoğunluğunun arzusunun Bolşeviklerle işbirliği yapmak olmadığına inandığını söyledi.⁴⁷

⁴⁴ *House of Lords Debates*, 23 Kasım 1922. Cilt: 52. ss. 38-41.

⁴⁵ *Ibid*, s. 41.

⁴⁶ Charles Wallace Alexander Napier Ross Cochrane Baillie, (1860-1940), 1885 yılında dönemin Başbakanı Lord Salisbury'nin Özel Kalem Yardımcılığını yaptı. 1886-1890 arasında Muhafazakar Parti'den Kuzey St Pancras milletvekilliğinde bulundu. 1890'da Lord'luk payesini aldı. 1895-1901 arasında Queensland, 1903-1907 arasında Bombay Valiliklerinde bulundu. Esas ilgi alanı özgürlüğü için çalışan azınlıkların ve doğu milletlerinin savunuculuğunu yapmaktır. *Concise Dictionary of National Biography*. Cilt: 1. Oxford, 1992. s. 114.

⁴⁷ *House of Lords*, 23 Kasım 1922. Cilt: 52. ss. 41-42.

Canterbury Başpiskoposu da Hıristiyan mülteciler sorununu dile getirdi. Daha önceleri varlıklı sınıfa mensup olan 1,5 milyondan az olmayan Hıristiyan azınlığın bugün hayatını bile idame ettiremeyecek kadar kötü durumda olduğunu ve Doğu Trakya, İstanbul, İzmir, Karadeniz kıyılarından Yunanistan'ın Atina, Selanik ve Pire gibi değişik bölgelerine akın akın ve çok zor şartlarda göç eden bu kalabalığın durumlarının düzeltilmesi için Avrupa devlet adamlarının mutlaka daha etkin önlemler alması ve yardım etmesi gerektiğini dile getirdi.⁴⁸

Bağımsız Lord Wester Wemyss⁴⁹ ise Lord Newton'un Türkler hakkında söylediklerine aynen katıldığını söyleyerek Ankara Türklerini eski tanıdık ve dost Türklerle karıştırma yanlışlığı ve tehlikesine düşmemek gerektiğini, şimdiki Türkler'in bir Fransız yetkilisinin kendisine söylediği gibi ayak takımından başka birşey olmadıklarını söyledi.⁵⁰ Türklerin zaferi düşmanın savaşmaması nedeniyle kazandıklarını ve bir göz boyamaktan ibaret olduğunu da iddia etti. Wemyss'e göre Türkler tamamen Sovyet hükümetine bağımlıdır ve eğer bu gözden kaçırılırsa Lozan görüşmelerinin sonucu ne olursa olsun İngiltere yapılan yanlışlıklardan gelecekte zarar görecektir.⁵¹

Oturumun sonunda Muhafazakar Parti'den Salisbury Markizi⁵² Hıristiyan mültecilerinin problemleri ve eski ve yeni Türkler arasındaki farka değindi. Hıristiyan mültecilerinin durumundan büyük üzüntü duyduklarını, fakat hükümet göreve daha yeni başladığından herhangi bir taahhüte gi-

⁴⁸ *Ibid*, s. 43-46.

⁴⁹ Rosslyn Erskine Wemyss (1864-1933), Deniz Kuvvetlerinde çeşitli görevler aldı. 1915 yılında Limni Valiliği yaptı. Çanakkale Harbi'nde Mondros'ta deniz üssünü organize etti. 1916-1917 arasında Hindicini ve Mısır'da Başkomutanlık yaptı. Murray'ın Sina'da ileri hücumunu destekledi. Kut'a yiyecek gemisi yardımı göndermeye çalıştı. Allenby'nin Filistin üzerine hücumuna yardımcı bulundu. 1919-1929 yılları arasında Donanma Komutanlığı yaptı. Dış politika ile özellikle ilgileniyordu. Lordlar Kamarası'nda ve basında Sèvres Antlaşması ve 1922 Washington Deniz Antlaşması aleyhinde çeşitli açıklamaları oldu. 1924 yılında "Çanakkale Seferinde Donanma" isimli bir eseri yayınlandı. *Concise Dictionary of National Biography*. Cilt: 3. Oxford, 1992. s. 3173.

⁵⁰ *House of Lords*, 23 Kasım 1922. Cilt: 52. ss. 46-47.

⁵¹ *Ibid*, s. 47.

⁵² James Edward Hubert Gascoyne-Cecil (1861-1947) 1885-1892 ve 1893-1903 yıllarında Muhafazakar Parti milletvekili olarak Parlamento'da görev yaptı. 1905 yılında Ticaret Bakanı, Ekim 1922-Ocak 1924 yılları arasında Danışma Meclisi Başkanı, 1924-1929 yılları arasında Ferman Mührü Emni ve 1925-1929 yılları arasında da Lordlar Kamarası Başkanı olarak görev yaptı. Gilbert, Winston S. Churchill. s.73.

remeyeceklerini ifade etti. Modern Türkler'in eski Türkler'den farklı olduklarını bildiklerini, ama Lozan görüşmelerinin başladığı şu anda herhangi birşey söylemenin faydası olmadığını söyledi.⁵³

İki Konferans Dönemi Arasındaki Tartışmalar

Lozan Konferansı'nın 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğramasından sonra Lozan görüşmeleri Avam Kamarası'nda 13-15 Şubat tarihleri arasında, Lordlar Kamarası'nda ise 13 Şubat tarihinde tartışmaya açıldı. Bu tartışmalarda ana konular öncekinde olduğu gibi yine azınlıklar meselesi, Rusya'nın konferanstaki konumu, Türk-İngiliz ilişkilerinin geleceği üzerineydi. Lord Curzon ve ekibinin Lozan'daki çalışmaları ve Türklere karşı tavrı ise en çok eleştiri alan konuydu. İşçi Partisi ve Muhafazakar Parti üyeleri Curzon'un Türkler'e karşı katı tutumunu şiddetli şekilde eleştirirken ve Konferansın kesilmesinden Curzon'u sorumlu tutarken Liberal Parti üyeleri ise Türkler'e yoğun eleştirilerde bulunuyorlardı. Yine hemen tüm üyeler azınlıklar lehine daha fazla ödünler alınması gerektiğini savunuyorlardı. Curzon ise Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmasında Konferans'ın başarılı geçmesi için elinden geleni yaptıklarını fakat Türkler'in anlaşılabilir tutumları nedeniyle sonuca ulaşamadığını iddia ediyordu. Artık savaş dönemi ve politikasını unutmak gerektiğini ve Türkler'in Batı'nın bir üyesi olarak ve Batı ile uzlaşma içinde kalarak geleceğini çizmesi gerektiğini de sözlerine ekliyordu.

Avam Kamarası'nda 13 Şubat tarihindeki oturumda Lozan üzerinde tek konuşma İşçi Partisi'nden Charles R. Buxton,⁵⁴ tarafından yapıldı. Buxton, I. Lozan görüşmelerinin başlangıcında yapılan Meclis tartışmalarına değinerek, sorulan sorulara hükümetin Lozan görüşmelerini etkilememek ve delegeleri zor durumda bırakmamak için çok yuvarlak ve kaçamak cevaplar verdiğini hatırlattı. Ancak ona göre Lozan'daki İngiliz delegelerinin

⁵³ House of Lords, 23 Kasım 1922. Cilt: 52. ss. 47-48.

⁵⁴ Charles Sydney Buxton (1853-1934), Liberal Parti'den 1883-1885 arasında Peterborough, 1886-1914 arasında Poplar milletvekilliği yaptı. 1892-1895 arasında Kolonilerden Sorumlu Devlet Bakanı yardımcılığı, 1905-1910 yılları arasında Haberleşme Bakanı, 1910-1914 arasında Ticaret Bakanı olarak görev yaptı. 1914-1920 yılları arasında Güney Afrika Genel Valiliği görevinde bulundu. *Concise Dictionary of National Biography*. Cilt: 1. Oxford, 1992. s. 426.

üzerinde durdukları konular, halk için önemli olmayan Parlamento'da tartışılmayan konulardı.⁵⁵ Dışişleri Bakanı'nın üzerinde ısrarla durduğu Irak sınırı ve Boğazların serbestiyeti konuları üzerinde bu derece ısrar etmesini bu ülke halkının 3/4'ünün tasvip etmeyeceğini iddia etti. Buxton'a göre İngiliz heyetinin yanlış politikası yüzünden sadece Türklerle barış anlaşması zora girmedi, daha da önemlisi Rus hükümeti ve Rus halkıyla da husumet oluştu. Bu da görüşmelerin en yıkıcı bölümü olmuştu.⁵⁶

Avam Kamarası'nda esas tartışmalar 14 Şubat 1923'te oldu. Muhafazakar Parti milletvekili Aubrey Herbert İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sonrası Türkiye politikasını geniş bir analizle eleştirerek sözlerine şöyle başladı:

5 Ocak 1918'de Başbakan kendilerinin Türkiye'den Trakya ve Küçük Asya'yı almak için savaşmadıklarını deklare etmişti. Daha sonraları da bunu tekrarladı. Fakat bu sözler rafa kaldırıldı ve Yunan kuvvetleri İngiliz harp gemilerinin korumasında İzmir'e çıkarma yaptı. Bunu takiben katliam başladı. İstanbul'u işgal ettik ve aralarında İngiliz yanlıları da olan birçok iyi adamı tutukladık ve hepsini Malta'ya sürgün ederek suçsuz yere bir yıl gözaltında tuttuk.⁵⁷

Herbert I. Dünya Savaşı sonrası Başbakan'ın amacının müttefikleri bir arada tutmak ve Türkiye'yi parçalamak olduğunu, ama sonuç olarak Türkiye'nin birliğini sağlayıp, müttefiklerin bölündüğünü söyledi ve şöyle devam etti:

Başbakan'ın niyeti Efes'ten İzmit'e, Kastamonu'dan Trabzon'a kadar büyük bir Yunan İmparatorluğu kurmaktı ama yaptığı Türkler'i zaferle Avrupa'ya geri getirmek oldu. Söylemek istediğim şu: Yaptığımız yanlışlıkların farkına varıp kabul etmeden hiçbir konferanstan (başkanı kim olursa olsun) iyi sonuç alamayız. Bu neden kabul edilmediği müddetçe Türklere karşı iyi niyet beslediğimizi hiçbir konferansta gösteremeyiz. Geçmişte yaptığımız hataları kabul

⁵⁵ House of Commons, 13 Şubat 1923. ss. 55-56.

⁵⁶ Ibid, s. 56

⁵⁷ Ibid, 14 Şubat 1923. ss. 200-201.

edip eski politikalara sırtımızı dönmediğimiz müddetçe Türkler bizim yeni elbiseler giydirdiğimiz eski politikamızı sürdürdüğümüze inanmaya devam edecekler. Doğu'da barış istiyorsak bizim için iki şey çok önemlidir. Kaybetmiş olduğumuz güveni tekrar elde etmeli ve samimiyetimizi göstermeliyiz. Tevazu ile hükümete tavsiye edebilirim ki Doğu'da en kolay ve en kazançlı yatırım samimiyet ve şerefın tekrar elde edilmesidir.

1922 Eylül'ünde Türkiye ile İngiltere arasındaki Çanakkale krizine de değinen Herbert, hükümeti bu krizden sorumlu olmakla itham ederek, Dışişleri Bakanı Curzon ile İstanbul'daki İngiliz temsilciler Sir Charles Harington ve Sir Horace Rumbold'ın gayretleri sonucu savaş tehlikesini atlattıklarını iddia etti. Lord Curzon'un Lozan'da iki nedenle barışı sağlayamadığını, bunlardan birinin Türkiye'nin borçları meselesinde Fransızların İngilizlerle işbirliğinden kaçınmaları olduğunu söyleyen Herbert, ikincisini ise şu sözlerle açıkladı: "Lord Curzon eşsiz çalışkanlığı ve mükemmel kalitesiyle beraber Lozan'a iyi niyetle gitmedi ve Türklerle müzakere ederken sanki Sakarya savaşından önceki dönemmiş gibi konuşuyordu. Şartlar değişmiş fakat Curzon değişmemişti. Müzakerede bulunduğu insanlarla bize burada konuştuğu gibi konuşuyordu."⁵⁸

Lozan'a Curzon'la birlikte giden delegelerin seçimine değinen Herbert konuşmasına şöyle devam etti:

Bunların birçoğunun benim uzun yıllardan beri gurur duyulacak arkadaşım olduğunu söylemekten şeref duyarım. Fakat bunların manevi vatani Yunanistan'dır ve birgün Atina'ya bir delegasyon gönderilse aynı kişiler gönderilir. İhtişamı artırmak için bir de Avam Kamarası'nın babası sayılan Liverpool milletvekili T. P. O'Connor eklenebilir... Şu anda savaşa çok yakınız Ama ne için? Musul için değil çünkü bu mesele pratikte çözüldü. Hıristiyan azınlıklar için değil çünkü çıkacak bir savaşta geçmişte olduğu gibi zarar görecekler yine kendileridir. Kapitülasyonlar için de değil çünkü bu mesele de çözüme kavuşturulabilir. Sadece bir şey için savaşa gidilebilir o da ahmaklıkla kaybedilen prestiji zorla kazanmak için."⁵⁹

⁵⁸ Ibid, s. 201-202.

⁵⁹ Ibid, s. 202-203.

Parlamento ve basında sürekli olarak Mustafa Kemal Paşa'nın kuvvetlerini hafife almak için Kemalistler tabirinin kullanıldığını iddia eden Herbert sözlerine şöyle devam etti: "Eğer savaşta İngiltere için savaşan gönüllü bir İngiliz Asquithist veya Lloyd Georgeist olarak tanımlarsanız bu yanlış olur. İngiltere için savaşan bir İngiliz'dir. Türkiye halkı da Türkiye için savaşan Türklere'dir." Herbert, konuşmasının sonunda Ortadoğu'daki son durumu değerlendirerek ve Türkiye'nin Rusya ve Afganistan ile olan ittifakına dikkat çekerek İngiltere'nin savaşacak durumda olmadığını iddia ederek tekrar bir konferans için girişimde bulunulmasını istemiştir.⁶⁰

Herbert'ten sonra söz alan Liberal Parti milletvekili Sir Ryland Adkins,⁶¹ Herbert'in kendi argümanları açısından doğru bir analiz yaptığını, fakat meselenin başka yönlerine değinmediğini, özellikle müttefiklerin her safhada Türklere verdiği tavizleri dile getirmediğini belirterek konuşmasına başladı.⁶² Adkins, İngiltere'nin uzun yıllardan beri Türkiye'nin tekrar güç kazanmasını önlemeye yönelik politikasından taviz vermek zorunda kalmasının, en azından böyle bir izlenim bırakmasının aşağılayıcı ve küçük düşürücü bir durum olduğuna üzüldüğünü belirterek sözlerine şöyle devam etti: "Mesele Türk-Yunan savaşı veya bir dinin başka bir dinle savaşı değildir. Mesele Türklere'in müslüman Bağdat yönetimini yok etmesiyle başlayıp kadim Bizans İmparatorluğunu ve olgunlaşmaya başlayan Macar medeniyetini yok etmesiyle süren ve hala devam eden bir farklılığın meselesidir."⁶³

İşçi Partisi'nden Noel Buxton ise konferansın kesilmesine sebep olarak İngiltere'nin Rusya ile iyi olmayan ilişkilerini gösterdi ve özellikle Lord Curzon'a yüklenerek müttefiklerin dört yıl önceki avantajlı durumuyla şu anki durumunu karşılaştırarak güdülen yanlış politikadan do-

⁶⁰ *Ibid.*, s. 204-205.

⁶¹ Sir William Ryland Adkins, (1862-1925), Avukatlık ve hakimlik vazifelerinde bulundu. Liberal Parti'den 1906-1923 yılları arasında Avam Kamarası'nda Middleton ve Prestwich milletvekili olarak görev yaptı. 1911'de Sir ünvanını aldı. M. Stenton, S. Lees, *Who's who of British Members of Parliament, 1919-1945*. Sussex, 1979. Cilt: 3, s. 3.

⁶² *House of Commons*, 14 Şubat 1923. s. 205.

⁶³ *Ibid.*, s. 206.

layı önceki hükümeti suçladı.⁶⁴ Ayrıca savaş sırasındaki hükümetin politikasıyla şu anki politika arasında bir fark olmayıp, Rusya, Bulgaristan, Türkiye ve Yunanistan'a yönelik politikanın aynı olduğunu, o nedenle de Lozan konferansı görüşmelerinin kesildiğini iddia etti. Rusya'daki Sovyet rejimini yıkmanın mümkün olmadığını, Yunanistan'ın da Türkiye'ye karşı koyacak gücü olmadığını iddia eden Buxton,⁶⁵ İngiliz ticari çıkarları ve azınlıklar meselesinde de dış politikanın başarısızlığa uğradığını, kapitülasyonlarda Türkiye'nin bu kadar direnmesinin Rus desteğine güvenmesinden kaynaklandığını iddia etti.⁶⁶

Lord Curzon'un azınlıkların haklarını savunmada yetersiz kaldığını da iddia eden Buxton, bağımsız gözlemcilerin Lozan'daki intibalarının mütefiklerin azınlıklar konusundan vazgeçtikleri şeklinde olduğunu belirterek, azınlıklar konusunun sadece sözde kalmasının azınlıklara ancak zarar vereceğini iddia etti. Lord Curzon'un azınlıklar üzerine olan uluslararası anlaşmaların Türkiye'deki azınlıklara da geçerli olması fikrinin yeterli olmadığını, Türkiye'de Milletler Cemiyeti komiserlerinin de bulunması gerektiğini ifade etti.⁶⁷

Trabzon ve Samsun'daki Ermeni mültecilerinin durumuna da değinen Buxton, bu mültecilere Rusya'nın bir yurt vererek yardım ettiğini, Lord Curzon'un Türkler'in Türkiye'nin güneydoğusunda Ermenilere bir yurt vermesini ümit etmesine rağmen, anlaşma taslağında bununla ilgili tek bir cümlenin bile geçmediğini söyleyerek şöyle devam etti:

Lord Curzon 1922 Mart'ında Türkler'e Kafkasya'dan Boğazlar'a kadar olan bölgede topraklarının güvenlikte olduğu mesajını vermişti. Böylece azınlıklara verilen self-determinasyon sözünden vazgeçilmiş oldu. İşçi Partisi'nin önerisinin çok geç olmadan değerlendirilmesi tek çözüm yoludur. O da Türkler'e Ermeniler'e verilecek toprak karşılığı Musul'u vermektir. Bu petrol, hava sahası ve prestij kaybına yol açacaktır. Ama hükümet kendi prensiplerini çıkarlarının önüne koymalıdır.⁶⁸

⁶⁴ *Ibid.*, s. 209.

⁶⁵ *Ibid.*, s. 209.

⁶⁶ *Ibid.*, s. 210.

⁶⁷ *Ibid.*, s. 211.

⁶⁸ *Ibid.*, s. 212.

Buxton ayrıca hükümetin Yunan yanlısı politikasını bir kez daha eleştirerek, bunun İngiltere'ye Yakın Doğu'da prestij kaybına uğrattığını ve ticaretine de büyük darbe vurduğunu iddia etti. Buxton, barışa ulaşılması için Rusya'nın tanınması, Boğazlar politikasının gözden geçirilmesi ve Lozan Konferansı'nın yeniden başlaması gerektiğini söyleyerek sözlerine son verdi.⁶⁹

Aynı oturumda yapılan eleştirilere ve sorulan sorulara Dışişleri Bakan Yardımcısı R. McNeill cevap verdi. McNeill, Noel Buxton gibi Yakın Doğu konusunda otoriter birinin konuşmasına itiraz edemeyeceğini, fakat konuşmacının yakında yayımlanacak olan konferans tutanaklarını okuduktan sonra aynı konuşmayı yapamayacağına inandığını söyleyerek,⁷⁰ Lord Curzon'un Türkler'e yeterince baskı yapmadığı iddiasına cevap olarak Türkler'in İngiltere'nin güçlü bir devlet olmasına rağmen savaşı göze alamayacağını bildiğini, o nedenle kendi menfaatleri doğrultusunda sonuna kadar direndiklerini iddia etti. Buna rağmen gayrı müslim azınlıklar için birşey yapılmadığı fikrine katılmadığını, azınlıkların haklarının korunması için zor kullanmayı kabul ettirebilmeyi kimsenin beklememesi gerektiğini söyledi.⁷¹ Ermeni meselesiyle ilgili de Lord Curzon'un Ermeniler'e bir yurt edindirmek için diğer tüm konulardan daha fazla çalıştığını, fakat Türkler'in bu konuyu görüşmeyi kesinlikle reddettiğini ve bunu kendi egemenliklerine tecavüz olarak gördüklerini bildirdi.⁷² McNeill, Türklerle eskiden dost olduklarını, fakat Türklerin I. Dünya Savaşı başlangıcında eski dostlarını bırakıp Almanya'yla müttefik olup İngilizler'in Karadeniz'de müttefiklerine yardım etmesini önlediğini belirterek,⁷³ "buna rağmen eğer Türkler kabul edilebilir bir şekilde davranır, anlaşma yolları arar ve zaten yeterince verdiğimiz tavizleri kabul edip barış yaparlarsa eskiyi bir tarafa koyar yine dost oluruz"⁷⁴ dedi.

⁶⁹ *Ibid.*, s. 215-216.

⁷⁰ *Ibid.*, s. 216.

⁷¹ *Ibid.*, s. 217.

⁷² *Ibid.*, s. 218.

⁷³ *Ibid.*, s. 221-222.

⁷⁴ *Ibid.*, s. 222.

Lord Curzon'ın konferansta Türkler'e, bize burada davrandığı gibi davranıyor suçlamasına karşı McNeill, Lord Curzon'la İsmet Paşa'nın ilişkilerinin çok iyi olduğunu, belirli aralıklarla özel toplantılar düzenlendiğini ve bundan daha iyisini beklemediklerini söyledi. Rusya ile kötü ilişkiler nedeniyle konferansın kesildiği iddiasına cevap olarak ta görüşmelerin Boğazlar veya Musul meselesi nedeniyle değil, müttefiklerini daha fazla ilgilendiren mali konular nedeniyle kesildiğini söyledi.⁷⁵ Son olarak McNeill, Türklerin en sonunda anlaşmayı imzalayacağına inandığını söyleyerek konuşmasını bitirdi.⁷⁶

McNeill'den sonra söz alan İrlanda milliyetçisi O'Connor Türkler'e aslında çok fazla taviz verildiğini, Türkiye'nin Avrupa yakasında çok fazla asker bulundurma hakkı elde ettiğini, şu anda bile Doğu Trakya'da 40 000 askeri olduğunu iddia etti. Bu gibi tavizlere rağmen Türklerin anlaşmayı niye imzalamadığını anlamadığını da belirtti. Bunun sebebi olarak ta Türk Parlamentosu'nu göstererek Parlamento'nun bu tavizleri daha iyi anlayarak anlaşmayı imzalayacağını ümit ettiğini bildirdi.⁷⁷

Ermeniler konusunda oldukça dokunaklı ve duygulu bir konuşma yapan O'Connor, Ermeniler lehine birşey yapılamamasına üzülüğünü ve hayal kırıklığına uğradığını belirterek I. Dünya Savaşı'nda İngiliz ve Fransız devlet adamları tarafından Ermeniler'in Türkler'e karşı ayaklanmaları karşılığında kendilerinin özgürlük, mal ve canlarının güvence altına alınacağını defalarca ilan edildiğini, fakat bu sözlerin tutulmadığını söyledi.⁷⁸ O'Connor, Lord Curzon'un tüm iyi niyetine rağmen Lozan'da Ermeniler için birşey yapılamadığını tekrarlayarak Rum meselesinde olduğu gibi Ermeni meselesinde de İngiltere'nin prestij kaybına uğradığını, çünkü onları güçlü Türkiye ve Almanya'ya karşı ayaklandırarak sanki "fare kapanına" attığını ileri sürdü.⁷⁹ İngiltere ve Fransa'da bir yıldır sürekli olarak

⁷⁵ *Ibid*, s. 223.

⁷⁶ *Ibid*, s. 224.

⁷⁷ *Ibid*, s. 226.

⁷⁸ *Ibid*, s. 226.

⁷⁹ *Ibid*, s. 227.

Hıristiyan halkların Türkler'e geri verilmesinin suç olduğunun tekrar edilmesine rağmen, Lozan anlaşmasıyla terkedilen Hıristiyanların can ve mallarına saygı gösterilmesinin ve kendilerinin insancıl bir şekilde yönetilmesinin mümkün olmadığını tarihin doğrulayacağını söyleyerek konuşmasını bitirdi.⁸⁰

Bir gün sonra dış politika konusunda özellikle Avrupa meseleleri ve Ruhr bölgesi sorunu konuşulurken Muhafazakar Parti milletvekili Yarbay Howard-Bury⁸¹ söz alarak, Türklerle anlaşmaya varmalarının da çok önemli olduğunu, anlaşmanın Kabil'den İstanbul'a kadar tüm Müslüman nüfusu sevince boğacağını iddia ederek Lozan konusuna sözü getirdi. Türkler'in de İngilizler gibi barışı arzuladığını, barışın da neredeyse sağlanmak üzere olduğunu, ama bir şeyin buna engel olduğunu belirtti. Belki kendilerinin Türkler'in psikolojisini yeterince bilmediklerini, Türkler'in gururlu ve savaşçı bir ırk olduğunu, Orta Asya steplerinden Küçük Asya'ya kadar fetihlerle gelerek İstanbul'u fethedip Viyana kapılarına kadar dayandıkları tarih boyunca gururlu ve savaşçı bir millet olduklarını söyledi.⁸²

II. Abdulhamid'in dış politikasına ve Türk-İngiliz ilişkilerinin yakın tarihine de değinen Howard-Bury sözlerini şöyle sürdürdü:

Abdulhamid, diplomatik metotları sayesinde Türkler'i Avrupa'da tutmuştur. Muhtemeldir ki eğer Abdulhamid Balkan devletleri arasında ihtilaf çıkarmasaydı Türkler Avrupa'dan daha önce sürülebilirdi. I. Dünya Savaşı başında izlediğimiz politika ne yazık ki Türkler'i Almanlar'ın kucağına itti. Eminim ki hükümetimiz eğer bunun binlerce hayata malolacağını ve savaşı uzatacağını bilseydi bu tip bir politika izlemezdi. Türklerle olan geleneksel dostluğa dayanan eski politikamız çok farklı sonuçlar doğururdu.⁸³

⁸⁰ *Ibid*, ss. 227-228.

⁸¹ Charles Kenneth Howard-Bury (1883-1963), 1922-23 yılları arasında Savaş Bakanı Müsteşarı W. Guinness'in Parlamento Özel Sekreteri olarak görev yaptı. Muhafazakar Parti'den 1922-1924 yılları arasında Bilston, 1926-1931 yılları arasında da Chelmsford milletvekili olarak Avam Kamarası'nda bulundu. M. Stenton, S. Lees, *Who's who of British Members of Parliament, 1919-1945*. Sussex, 1979. Cilt: 3, s. 176.

⁸² *Ibid*, 15 Şubat 1923. Cilt: 160. s. 461-462.

⁸³ *Ibid*, s. 462.

Howard-Bury I. Dünya Savaşı sonrası İngiltere'nin Türkiye politikasını da şu sözlerle eleştirdi:

Savaş sonrası, politikamız tüm İslam dünyasını tahrik eden bir politika olarak görüldü. Türkler'i Küçük Asya'ya geri sürdük. Bununla yetinmeyerek Yunanlıları kışkırttık ve Türkleri çaresiz bıraktık. Bu nedenle savaştan sonra çok artan milliyetçilik ruhu Türkler arasında yayılmaya başladı. Sonra Yunanlılar'ı geri püskürterek Lozan'a bir Balkan devletinin fatihi olarak geldiler. İstanbul'dan gelmiş olan mütemeyyiz bir görevlinin bana söylediğine göre eğer Mudanya'dan (konuşmacı Mondros'u kastetmiş olmalı) hemen sonra bir konferans toplayabilseydik şüphe yok ki anlaşma yapabilirdik, ama ne yazık ki şimdi Türklerin arkasında onları etkileyen Rusya'nın uğursuz ruhu var. Şu anda Türkiye'de iki politika var. Birisi gerçek Türk politikası diğeri ise Türk-Sovyet politikası. Gerçek Türk politikası ve amacı, Rus korkusuyla oluşmuş politikayla uyuşum içinde değil. Türkiye üzerinde Rusya'nın baskısının ve bu baskının Rus görüşünün kabul edilmesindeki etkisinin yeterince anlaşıldığına kani değilim.⁸⁴

Howard-Bury, İngiltere'nin bundan sonra izlemesi gereken politika hakkında da şunları ileri sürdü:

Eğer biz Türkler'e, gururlu bir millet olduklarını anlayarak ve gönüllerini alarak (imtiyazlardan vazgeçerek demek istemiyorum, çünkü imtiyazlar çoğunlukla istekten ziyade sözle veya gülümsemeyle elde edilir) yaklaşıydık zorla alamayacağımız bazı imtiyazları elde ederdik. Gerçek Türk politikası Irak'ı tekrar ele geçirmek veya Suriye'ye geri dönmek değildir. Türkler, buralarda çok önemli çıkarlarının olduğu gerçek Türk vilayetleri olmadığını biliyorlar. Onları Irak ve Musul'u istemeye iten saik Ruslar'ın politikasıdır. Ruslar'ın istediği Yakın Doğu'da şu anda bizim sahip olduğumuz etki sahalarına sahip olmaktadır."⁸⁵

Howard-Bury yapılacak en doğru işin Türkiye ile barış yapmak, Yakın Doğu'daki tüm problemleri çözmek ve böylece kendilerine daha yakın mesafedeki meselelerle ilgilenmek olduğunu söyleyerek⁸⁶ konuşmasını şu sözlerle bitirdi:

84 *Ibid*, s. 462.

85 *Ibid*, s. 463.

86 *Ibid*, s. 463.

Yakın Doğu'da barışı sağladığımız zaman bunun bize ve ticaretimize büyük faydaları olacak. Yakın Doğu'daki tüm marketler bize tekrar açılacak. Türkiye endüstrileşmiş bir ülke değil ama bizim endüstrimize itiyacı var. Türkiye bize yarayan hammaddeleri üreten bir ülke. Bu ülkeye savaş öncesinde olduğu gibi önemli miktarda mamul ihraç edebiliriz....Hint Müslümanları bizim yanımızda kendi dini otoritelerine karşı savaştılar. Savaştan sonra onlara Türklerle barış yapacağımızı söyledik, fakat barış yerine bizim Türkler'e karşı Yunanlıları kışkırttığımızı görünce kargaşa başladı. Prestijimizden birşey kaybetmeden ve imtiyazlardan vazgeçmeden uygun bir barış yapmak bizim için iyi olacak.⁸⁷

13 Şubat 1923 tarihinde Lordlar Kamarası'nda yapılan oturumda ise Falodon Vikontu Grey⁸⁸ konuşmasına Lord Curzon ve ekibinin Lozan'da gösterdiği sabır ve samimiyet dolu çalışmasını tebrik ederek başladı. Bununla beraber bir veya iki noktada eleştirisi olduğunu söyledi. Bunlardan biri kapitülasyonlar üzerinedir. Kendisine göre müttefikler Türkler'e verebileceği tavizleri vermişti. Eğer Türkiye gelişmek istiyorsa yabancı sermayeye güven vermesi lazımdır. Bunun için de adaletin tarafsız ve etkin bir şekilde sağlandığı hissi verilmesi gerekiyordu. Grey, Japonya'nın da 30 yıl kadar önce Türkiye gibi yabancı imtiyazları kaldırmak istediğini, fakat yabancı güçlerle meseleyi etraflıca tartışıp hukuk sistemini yeniden kurunca bu imtiyazları kaldırdığını belirtti. Türkiye'nin ise işin başında olduğunu söyleyerek Türkler'in yabancı sermayeye güven vermesi ve Türkiye'ye çekmesi için bir müddet daha yabancılara adalet garantisi vermesi gerektiğini iddia etti.⁸⁹

Grey, Musul konusunun Lozan gündeminden çıkarılıp Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesinden duyduğu memnuniyeti de dile getirdi. Musul'un aslında Lozan'da hiç gündeme gelmemesi gerektiğini, çünkü

⁸⁷ *Ibid*, s. 464.

⁸⁸ Edward Grey (1862-1933) Londra'da doğdu. 1885-1916 yılları arasında Liberal Parti milletvekili olarak Parlamento'da bulundu. 1905-1916 yılları arasında aralıksız 11 yıl Dışişleri Bakanlığı vazifesinde bulundu. 1907'de Fransa, İngiltere ve Rusya'nın meydana getirdiği Üçlü İtilaf'ın mimarlarından. İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinde de büyük rol oynadı. 1915 yılında imzalanan ve İtalya'yı İngiltere, Fransa ve Rusya ile ittifaka sokan gizli Londra anlaşmasının da mimarlarından. Gilbert, *Winston S. Churchill*, s. 17. Kenyon, *Dictionary of British History*, s. 159; Teed, *Dictionary of Twentieth-Century History, 1914-1990*, s. 181.

⁸⁹ *House of Lords*, 13 Şubat 1923. Cilt 53. s. 20-21.

bunun müttefikleri değil sadece Türk, Irak ve İngilizleri ilgilendirdiğini söyledi. İngiliz halkını ilgilendirmeyen Musul konusunda İngiliz hükümetinin ısrarını anlamadığını belirten Grey, İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nda Mezopotamya'ya stratejik nedenlerle girdiğini, savaş bittiğine göre artık orada durmanın bir anlamının kalmadığını söyledi. Araplar'a kendi yönetimlerini kurma sözü verildiğine göre İngiltere'nin askeri varlığının hala sürmesinin nedenini de anlamadığını belirtti.⁹⁰

Müttefikler arasındaki işbirliğinin önemine de değinen Grey, Türk-Yunan savaşının son dönemlerinde Yunanistan'a karşı tarafsızlık konusunda Fransa ile anlaşma yapılmasına rağmen İngiliz hükümetinin Yunanistan'ı Türkler'e karşı kışkırtması yanlışlığına benzer bir şekilde aynı yanlış Lozan görüşmeleri kesilince Fransa'nın Türklerle ayrı bir anlaşma yapma teklifiyle yaptığını söyledi.⁹¹

Grey'e göre nasıl I. Dünya Savaşından galip çıkmış müttefikler Sèvres anlaşmasını mağlup olan Türkler'e dayatma yanlışlığına düşmüşlerse, şimdi de savaştan galip olarak çıkan Türkler Lozan'da isteklerini dayatma yanlışlığına düşüyorlar. O nedenle Lozan anlaşmasının imzalanması hem Türkler hem de Müttefiklerin çıkarımadır.⁹²

Dışişleri Bakanı Kedleston Markizi Curzon,⁹³ 13 Şubat tarihinde Lordlar Kamarası'ndaki oturumda Lozan görüşmeleri hakkında bilgi verdi. Lozan'a giderken İngiliz heyetinin amaçlarının ne olduğunu açıklayarak Lozan hakkındaki görüşlerini anlatmaya başladı. Öncelikli hedeflerinin yıllarca süren ve Yunanistan gibi küçük bir ülkenin kaynaklarının büyük bir

⁹⁰ *Ibid*, s. 21-23.

⁹¹ *Ibid*, s. 23-24.

⁹² *Ibid*, s. 24-25.

⁹³ George Nathaniel Curzon (1859-1925) Kedleston Hall'da dünyaya geldi. 1886-1898 yılları arasında Muhafazakar Parti milletvekili olarak Parlamento'da bulundu. Bu süre içinde 1891-1892 yılları arasında Hindistan İşleri Bakan Yardımcısı, 1895-1898 yılları arasında da Dışişleri Bakan Yardımcısı olarak vazife yaptı. 1898-1905 yılları arasında Hindistan Genel Valiliği, 1915-1916 yılları arasında Ferman Mührü Eminliği görevi yaptı. 1919-1924 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı ve son olarak ta 1924-1925 yılları arasında Danışma Meclisi Başkanlığı vazifelerinde bulundu. Lozan Konferansı I. Döneminde İngiltere heyetinin başdelegesiydi. Ayrıca Konferansın Askeri Meseleler ve Arazi Meseleleri Komisyon Başkanlığını yürüttü. Gilbert, *Winston S. Churchill*, s. 79; Kenyon, *Dictionary of British History*, s. 100; Teed, *Dictionary of Twentieth-Century History, 1914-1990*, s. 112-113.

bölümünü tüketen Türk-Yunan Savaşı'nın sona erdirilip barış yapmalarını sağlamak olduğunu söyleyen Curzon şöyle devam etti: "Müttefikler ile Türkler arasında teknik olarak devam eden savaşı sona erdiren bir barış yapmayı arzu ediyorduk. Bunun için mütarekeden itibaren 4 yıldır Sèvres anlaşması da dahil defalarca barış görüşmeleri yapıldı, fakat çeşitli nedenlerle başarı sağlanamadı."⁹⁴

Curzon, ikinci amaçlarının ise daha çok yapısal nitelikte olduğunu belirtti. Kendisinin bu aşamada Türkiye'ye sağlam ve istikrarlı bir devlet olarak yeniden yapılanması için bir fırsat verilmesi gerektiği düşüncesinde olduğunu belirterek şunları söyledi:

Üzüntü verici savaş hatıralarını geriye atalım. Avrupa devletlerinin genel rızasıyla, tarihi başkenti ve Trakya bölgesi kendisine verilerek, Boğazların güvenliği sağlanarak, fakat zaten hiçbir zaman gerçek anlamda idaresi altına alınmadığı Arap bölgeleri kendisinden alınarak Türkiye Avrupa'ya geri döndü. Bu ülkeye medeni dünyadaki yerini tekrar alma fırsatı verilmesi arzulamaz mı? Bu nedenledir ki Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesini ısrarla ve başarılı bir şekilde savundum. Bu nedenledir ki Türkler ne zaman ülkelerinin egemenlik ve bağımsızlığını savunmaya başlasınlar onlara bunların tam olarak verilmesi garantisini ve dünyadaki önemli yerini tekrar almalarını herkes kadar istediğimi söylüyordum.⁹⁵

Üçüncü amaçlarının ise eğer Türkler milletler arasındaki yerini tekrar almak istiyorsa bunu yalnızca Batı ile irtibat kurarak ve işbirliği yaparak elde edebileceklerini kabul ettirmek olduğunu iddia ederek şöyle devam etti:

Eğer Türkiye başkenti Ankara olan, Küçük Asya dışında herhangi bir bölgeye sahip olmayan bir ülke olarak kalsaydı, kendi geleceğini diğer Asya krallıkları ile çevrili bir Asya devleti olarak tayin etmesine birşey demezdik. Fakat bu olmadığı ve Avrupa'ya dönüşü kabul edildiği için kendilerine her zaman de-

⁹⁴ House of Lords, 13 Şubat 1923. Cilt 53. s. 36.

⁹⁵ Ibid, s. 37.

mişimdir ki "Ey Türkler. Şimdi tekrar geri döndünüz. Geleceğinizi Moskova, İran veya Afganistan'da aramanızın sizin için iyi olmadığını göremiyor musunuz? Artık gözünüzü Avrupa'ya çevirmiş durumdasınız." Türkler'e devamlı Büyük Peter'i⁹⁶ örnek göstererek, Avrupa'ya geri döndüklerine göre Batı idare ve hükümet standartlarını özümsemek zorunda olduklarını, ancak bu takdirde Avrupa'nın kendilerine yardım edebileceğini söyledim.⁹⁷

İngiliz heyetinin dördüncü amacının ise Lord Grey'in de ısrarla üstünde durduğu gibi Müttefikler arasındaki işbirliğini ve dayanışmayı sağlamak olduğunu belirterek bu konuyu şöyle izah etti:

Doğu Sorunu, buna bağlı olarak ta Avrupa sorunu herhangi bir milletin tek başına çözebileceği bir sorun değildir. Almanya ve Ruhr meselesini Fransa kendi başına çözemeyeceği gibi Doğu Sorununu da Fransa, İngiltere veya başka bir devlet tek başına çözemez. Müttefiklerin birlikte hareket etme gereği sadece Türkler gibi bir süper gücü diğer bir süper güce karşı kullanmaları nedeniyle değil, aynı zamanda Avrupa ülkelerinin çıkarlarının aynı olması nedeniyle. Türk meselesinin tatmin edici bir çözüme kavuşması konusunda İngiliz çıkarlarından bağımsız bir Fransız çıkarı yoktur. O nedenle müttefik cephesinin devamı için ciddi olarak ve büyük bir gayretle çalıştım.⁹⁸

Lord Curzon müttefiklerin ortak hareketi nedeniyle sadece Fransa, İngiltere ve Japonya'nın değil Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan'ın da Türkler karşısında bir blok oluşturduğunu ve herkesin buna şaşırdığını söyledi. Curzon'a göre konferans öncesi Balkan Devletleri'nin aynı politika etrafında birleşeceği veya süper güçlerin politikalarını benimseyeceği söylenecekti kimse buna inanmazdı. Son amaçlarının ise İngiliz şerefini, prestijini ve kredisini korumak olduğunu belirten Curzon, konferans sonunda İngiliz gücü, prestiji ve otoritesinin konferansın başlangıcına göre daha yükseğe çıktığını iddia etti⁹⁹ ve şöyle devam etti:

96 I. Petro (1672-1725) Rusya'yı batılılaşırma ve modernize etme çabaları ve başarılarıyla meşhur ve Batı'da Büyük Peter olarak tanınan bir Rus çarıdır.

97 *House of Lords*, 13 Şubat 1923. Cilt 53. s. 37.

98 *Ibid*, s. 37-38.

99 *Ibid*, s. 38-39.

Tüm bu şartlar altında Konferansın neden sonuca ulaşmadığını sorabilirsiniz. Bu soruya cevap bulmakta büyük zorluk çekiyorum. Türkler'e mağ-lup hiçbir millete teklif edilemeyecek kadar cömert bir anlaşma taslağı sunduk ki Türklerin bunları reddetmelerinin mümkün olmadığını düşünüyordum. Türk başdelegesi bana anlaşmayı imza yetkisine sahip olduğunu söylemişti. Bizim de hareket saatimiz çok iyi biliniyordu. Son anda bilinmeyen habis bir ruh müdahalede bulundu ve herşey altüst oldu. Ankara'da olumsuz bir atmosfer mi hakim oldu veya Türkler hala müttefikler arasında muhtemel bir ihtilaftan faydalanmak mı istiyorlardı, yoksa bilinmeyen bir yanlış anlama mı onları engelledi bilemiyorum. Fakat Grey'in de dediğı gibi anlaşmayı imzalamaktan vazgeçme büyük bir yanlıştı ve Türkler yaptıkları bu yanlışta kısa zamanda anlayacaklar.¹⁰⁰

Curzon, anlaşmanın kısa zamanda imzalanacağını umduğunu, çünkü en az kendileri kadar Türkler'in de barışa ihtiyacı olduğunu söyledi. Ona göre sekiz yıldır süren savaş sonucu harap olmuş, fakirleşmiş, kaynakları hemen hemen tükenmiş bir Türkiye'nin savaşın devam etmesindeki çıkarı ne olabilirdi ki.¹⁰¹

Curzon, Grey'in Türkiye'de yaşama, çalışma ve ticaret yapmaya devam etmek isteyen İngilizler için uygun bir adalet sistemi hakkındaki konuşmasından da mutluluk duyduğunu söyledi. Curzon aslında kapitülasyonların kaldırıldığını, fakat mahkemelerde ve emniyet hizmetlerinde yabancıların temel haklarını koruyan bir sistemin kabul edilmesi gerektiğini iddia etti. Musul meselesine gelince, bunun Lozan'da önemli bir gündemi işgal etmesini kendisinin de istemediğini belirten Curzon, sınırlar konusu görüşülürken Türk-İrak sınırının da görüşüldüğünü, fakat Türk tarafının meseleyi özel olarak görüşmek istediğini, bu görüşmelerden de bir sonuç çıkmayınca Türkler'in Musul meselesini resmi gündeme getirdiklerini iddia etti. Bunun üzerine de Türkler'e meselenin Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesini kabul ettirdiğini söyledi.¹⁰²

¹⁰⁰ *Ibid*, s. 39.

¹⁰¹ *Ibid*, s. 39.

¹⁰² *Ibid*, s. 40-41.

Lozan Antlaşması İmzalandıktan Sonra Yapılan Tartışmalar

Lozan Konferansı'nın ikinci safhası 23 Şubat 1923'te başladı. Uzun ve yorucu bir konferans maratonundan sonra Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmıştı. Antlaşma üzerine İngiliz Parlamentosu'ndaki ilk tartışmalar da 2 Ağustos 1923 tarihinde Avam Kamarası'nda, ikinci genel tartışma da 24 Şubat 1924 tarihinde Lordlar Kamarası'nda yapıldı. Bu tartışmalarda yine Liberal Partili parlamenterler Lozan'da varılan anlaşmanın İngiltere için büyük yıkım olduğunu ve Yakın Doğu'daki prestijinin tarihte hiç bu derece düşmediğini ileri sürdüler. Fakat tüm üyeler bu görüşte değildi. Hükümet kanadı Lozan Antlaşması'nın yapılabilecek en iyi antlaşma olduğunu, daha iyisinin de savaş dönemi hükümetin yanlış politikaları ve Fransız ve İtalyanlar'ın Türklerle anlaşmaları nedeniyle gerçekleşmediğini iddia etti. Lord Curzon ise Konferans süresince İngiliz delegasyonun takip ettiği politikayı geniş bir biçimde anlatarak yapılabilecek antlaşmanın ancak bu kadar iyi olabileceğini savundu.

2 Ağustos 1923 tarihinde Avam Kamarası'nda son olarak yapılan görüşmelerde söz alan Liberal Parti'den Yüzbaşı W. Benn,¹⁰³ I. Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin Türkler'e yönelik iki hedefi olduğunu, bunlardan birinin "Türkler'in kanlı zulmü"nü tebası olan halkı özgürlüklerine kavuşturmak, diğeri ise "Batı medeniyeti"ne yabancı olan Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'dan kovmak olduğunu hatırlattı. Bu hedeflerin aksine maddi ve manevi iki sonucun gerçekleştiğini iddia etti. Maddi sonuçlardan biri ticaret ile ilgiliydi. Benn'e göre Batılı tüccarlar 1583'ten beri kullandıkları tüm hukuki imtiyazlarını kaybetmişler, kendilerini Batı metodlarıyla değil barbar veya Doğu ülkelerine uygun metodlarla ticaret yapma pozisyonu içinde bulmuşlardı. Benn bu nedenle şu soruyu soruyordu: "Savaşı biz değil de Türkler kazanmış olsaydı ticaretimize bundan daha yüz kızartıcı darbe vurulabilir miydi?"¹⁰⁴

¹⁰³ William Wedgwood Benn (1877-1960) 1906-1927 yılları arasında Liberal Parti, 1928-1931 ve 1937-1942 yılları arasında İşçi Partisi milletvekili olarak Parlamento'da görev yaptı. 1929-1931 yılları arasında Hindistan İşleri Bakanlığı, 1945-1946 yılları arasında da Havacılık Bakanlığı vazifelerinde bulundu. 1930 yılında sivil itaatsizlik suçlamasıyla Gandhi'nin tutuklanmasını emretti. Gilbert, Winston S. Churchill. s. 358. *Concise Dictionary of National Biography*. Cilt: 1. Oxford, 1992. s. 207.

¹⁰⁴ *House of Commons*, 2 Ağustos 1923, Cilt: 167, s. 1836-1837.

Benn, Boğazların serbestliğinin de içi boş bir slogan olduğunu, bunu önceki başbakan Lloyd George'un icat ettiğini içeriğini bilmeden herkesin etkisine kapıldığını iddia etti. Boğazların serbestiyeti sonucu İngiliz savaş gemilerinin Karadeniz'e girmesinin ne avantajı olabileceğinin açıklanmasını isteyerek, Boğazların açıklığının İngiliz Bahriyesinin harcamalarının artması demek olduğunu söyledi. Ayrıca gelecekte güçlü bir Rus deniz gücünün Karadeniz'den Akdeniz'e geçerek Malta, Mısır veya Kıbrıs'ı tehdit edebilmesine de imkan sağlayacağını belirtti.

Rusya ile İngiltere'nin ilişkilerini ve İngiliz delegasyonunun Rus delegasyonunu küçümsemesi ve ilişkiye girmekten kaçınmasını da eleştiren Benn, son dört yıllık politikanın 40 yıl önce imkansız görülebilecek bir sonuç ürettiğini, İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinin tavırları sonucu Türk-Rus ittifakının meydana geldiğini söyledi. Boğazların serbestliği sayesinde de Türkiye'den on kez daha büyük ve güçlü bir ülke olan Rusya'yla yeni bir problem oluşturulduğunu iddia etti.¹⁰⁵ Son olarak da Dışişleri Bakanlığı'nın Rusya'nın rızası olmadan Yakın Doğu meselesinin çözüme kavuşturulmasını ümit edip etmediğini sordu.¹⁰⁶

Benn, anlaşmanın ahlaki sonuçları hakkında ise daha çok Yunan ve Ermeni meselesi üzerinde durarak İngiltere'nin her iki milleti de kendi dış politikasının bir aleti olarak kullandığını ileri sürdü. Yunanlıların müttefiklerin arzusuyla İzmir'i işgal ettiğini söyleyerek İngiltere'nin Yunanistan yanlısı politikasını ve bu politikanın iflasını, Yunan ordusunun Anadolu'da düştüğü perişan durumu, İngiltere'nin Çanakkale krizi sırasında sömürgelerine asker göndermesi hakkındaki ultiमतomu ve bunun reddedilişini geniş olarak izah ederek bu sonucun baş sorumlularının Başbakan Lloyd George, Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Austin Chamberlain, Winston Churchill ve Haberleşme Bakanı'ndan¹⁰⁷ meydana gelen küçük bir cuntanın olduğunu söyledi. Lloyd George'un, Gladstone'un politikasını

¹⁰⁵ *Ibid*, s. 1837-1838.

¹⁰⁶ *Ibid*, s. 1838.

¹⁰⁷ Haberleşme Bakanı Nisan 1921-Ekim 1922 tarihleri arasında Liberal Parti'den F. Kellaway idi.

sürdürdüğünü iddia ettiğini, ama Gladstone'un Avrupalı güçlerin ortak tavrı olmadan Türkler'e yönelik politika gümediğini söyledi. Yunanistan'ın şu anki nüfusunun 1/5'inin mültecilerden oluştuğunu, Lozan Antlaşmasıyla 500,000 Rum'un yerlerini yurtlarını bırakarak aç mülteci yığınlarına katılmak zorunda kaldıklarını iddia etti.¹⁰⁸

Ermeni meselesine de değinen Benn, I. Dünya Savaşı'nın başında Türklerin Ermeniler'e işbirliği teklif ettiklerini fakat Ermeniler'in bunu reddettiklerini daha sonra ise Kafkas cephesinde Türkler'e karşı savaştıklarını, hatta Fransızlar bir Ermeni gönüllü alayı teşkil edildiğini bunu kendisinin bizzat gördüğünü söyledi. Ermeniler'in Sèvres Antlaşmasının taraflarından biri olduğunu, savaş boyunca kendilerine vaatler yağdırıldığını, fakat sonuçta Lozan Antlaşması'nda Ermeniler hakkında hiçbir maddenin yer almadığını, böylece Ermeniler'in kendi kaderine terkedildiğini iddia etti.¹⁰⁹ Müttefikler arasındaki ihtilaflardan, İtalyanlar ve Fransızlar'ın Türkler'e yaptıkları yardımlardan bahsettikten sonra Benn, Beyaz Ruslar'a İngilizler tarafından verilen önemli miktarda savaş malzemelerinin Beyaz Ruslar'ı yenen Bolşevikler tarafından Türkler'e gönderildiğini, Fransız Mareşal Franchet d'Esperey ve Times gazetesinin iddiasına göre Türkler'in de bunu İngiliz ve Yunanlılar'a karşı kullandıklarını belirterek bunun Lord Curzon'un deyimiyile büyük bir skandal olduğunu söyleyip¹¹⁰ şunları söyledi: "Barış Antlaşmasının yalnız bir faydalı sonucu olmuştur, o da Araplar'ın hürriyetlerine ve devletlerine kavuşmasıdır. Arkadaşım şüphe yok ki antlaşma en azından bir barış antlaşmasıdır diyecek. Ben de Benjamin Franklin'in sözünü tekrar edeceğim: Hiçbir zaman savaşın iyisi veya barışın kötüsü olmaz." İngiltere'nin Yakın Doğu'daki prestijinin hiçbir zaman bu kadar düşmediğini, Mondros Ateşkes Antlaşmasından bu yana İngiltere'nin barışı sağlamak için yapılan askeri harcamaların 29 milyon sterlin olduğunu, sonuç olarak ta Türklerin savaşı kazandığını, Lord Balfour'un "çapulcu sürüsünün başı" olarak tanımladığı bir diplomatla İngiltere'nin gö-

¹⁰⁸ House of Commons, 2 Ağustos 1923, Cilt: 167, s. 1839-1840.

¹⁰⁹ Ibid, s. 1840.

¹¹⁰ Ibid, s. 1840-1843.

rüşme masasına oturarak istedikleri tavizleri verdiğini söyleyen Benn, Lozan'ın ancak alçaltıcı bir antlaşma olduğunu iddia ederek sözlerini bitirdi.¹¹¹

Yüzbaşı Benn'in eleştirilerine cevap olarak Dışişleri Bakan Yardımcısı Ronald McNeill, İngiltere'nin Yakın Doğu'da özellikle Türkler arasında prestijinin hiçbir zaman şu anki seviyesi kadar yüksek olmadığını söyleyerek konuşmasına başladı. McNeill, Barış Antlaşması'nın arzu edildiği kadar tatmin edici olmadığını, fakat bunun gerçek sebebini Müttefikler arasındaki rekabet, Amerika Birleşik Devletleri'nin Ermenistan üzerinde manda teklifini reddedişi ve Türkler'in Yunanlılara karşı kazandığı zafer gibi son 4 yılın olaylarında aramak gerektiğini söyleyerek, 1914 yılından beri ilk defa gerçek olarak Lozan Barış Antlaşmasıyla savaşın gerçekten sona erdiğini bunun bile tek başına Lozan'ın önemini gösterdiğini belirtti.¹¹² McNeill, antlaşma metnini eleştirenlere karşı, savaş olmadan daha neyin elde edilebileceğini, yapıma ihtimali olup ta neyin yapılmadığını, eleştiri sahiplerinin istenilen şeyler için asker sevkiyatına, savaşa tekrar başlamaya ve gün be gün askeri kayıpların listelerini takip etmeye rıza gösterip gösteremeyeceğini sordu.¹¹³ Ayrıca McNeill, I. Dünya Savaşının akabinde Paris Konferansı'nda Almanya ve Avusturya'ya olduğu gibi Türkiye'ye de barış şartları dikte ettirilseydi Türkiye'nin bunu kabul etmek zorunda kalacağını, ama milli hareketin büyümesi ve müttefiklerin Paris görüşmelerinde Almanya ve Avusturya meseleleriyle meşgul olmaları yüzünden bu fırsatı kaçırdıklarını ileri sürdü.¹¹⁴ McNeill, tüm olumsuzluklara rağmen Lozan Barış Antlaşması'nın en önemli yanının tarihte ilk defa milli şura dayalı nüfusunun tamamı Türklerden meydana gelen küçük bir Türk devletinin kurulması olduğunu, bunun Türk ve dünya tarihi için yeni bir fenomen olduğunu iddia ederek, Lozan Antlaşması'nın Hıristiyan ve Arapların yaşadığı bölgelerin dışarıda kaldığı, hem ırk hem de

¹¹¹ *Ibid*, s. 1843.

¹¹² *Ibid*, s. 1844-1845.

¹¹³ *Ibid*, s. 1845-1846.

¹¹⁴ *Ibid*, s. 1846.

din olarak mütecanis bir milletten oluşan küçük bir Türk Devletinin kurulmasını sağladığını söyledi.¹¹⁵

Kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik eleştirilere de cevap veren McNeill, kapitülasyonların geçmiş çağların kurumu olduğunu, diğer tüm milletlerin bunları ilga ettiğini, Türkler'in de yeni milliyetçilik anlayışıyla diğer ülkeler gibi ticaret, alışveriş ve sosyal hayatı modern ilkelere göre düzenleyebileceklerini iddia ettiklerini söyledi. McNeill, Türklerin bunu başarabileceklerini şimdiden kestirmenin zor olduğunu, ama başarmak zorunda olduklarını, yabancı tüccarların mal ve can güvenliği sağlanmazsa yabancı sermayenin Türkiye'den çekileceğini ve bundan da Türklerin çok zarar göreceğini iddia etti.¹¹⁶

Boğazlar'ın serbestliği konusuna gelince, McNeill, İngilizlerin bu konuyu dayattıkları iddiasının doğru olmadığını, Rus görüşü olan Boğazlar'ın kapalılığı ilkesini Rusya'nın dışında hiçbir tarafın hatta Türklerin bile savunmadığını iddia ederek, İngiliz ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişi konusunda eskisine nazaran daha fazla özgürlüklere sahip olduğunu, bunun da kendileri için büyük avantaj olduğunu belirtti.¹¹⁷

Son olarak da Ermeni meselesine değinen McNeill, İngiltere'nin Ermenilere yurt edindirme ile ilgili vaadini yerine getiremediğini, bununla birlikte Lord Curzon'un Ermeniler için çok gayret gösterdiğini, fakat Türkler'in bu konuda hiçbir tavize yanaşmadığını, bunu görüşmelerin kesilmesi için sebep saydıklarını söyleyerek, yine de azınlıkların hakları ve korunmasıyla ilgili bazı maddeleri kabul ettirdiklerini, bunların da Ermeniler'in hukukunu korumalarına yardımcı olacağını belirtti.¹¹⁸

Lozan Barış Antlaşması hakkında son görüşme 28 Şubat 1924 tarihinde Lordlar Kamarası'nda yapıldı. Lord Palmoor'un¹¹⁹ Lozan sürecini

¹¹⁵ *Ibid*, s. 1847.

¹¹⁶ *Ibid*, s. 1848.

¹¹⁷ *Ibid*, s. 1849.

¹¹⁸ *Ibid*, s. 1850.

¹¹⁹ Charles Alfred Cripps (1852-1941). Hukukçu ve politikacı. 1895-1914 yılları arasında değişik dönemlerde Muhafazakar Parti'den milliyetçi olarak Meclis'te bulundu. 1924 ve 1929-1931 arasında Danışma Meclisi Başkanı oldu ve özellikle Milletler Cemiyeti meseleleriyle ilgilendi. Cameron Hazlehurst, Sally Whitehead, Christine Woodland, *A Guide to the Papers of British Cabinet Ministers, 1900-1964*. London, 1996. s. 111.

ve Lozan Antlaşması'nın mali hükümleri açıklayan konuşmasından sonra, Lozan görüşmeleri sırasında Dışişleri Bakanı ve I. Dönem Lozan görüşmelerinde İngiliz başdelegesi olan Lord Curzon söz aldı. Curzon, Lozan Konferansı sürecini kısaca özetledikten sonra, antlaşmanın imzalandığı günden beri Lozan aleyhine Avam Kamarasında da, Lordlar Kamarasında da İngiltere'nin menfaatleri veya prestijinin zarara uğradığına dair ciddi bir eleştiri almadığını belirtti. Öncelikle Lozan'ın ilk gün atmosferini tasvir eden Curzon, Lozan Konferansı'nın başlangıcında Yunanlılar'a galip gelmenin verdiği zevk ve heyecanla dolu olan ve Çanakkale krizi'nde savaşın eşiğine gelmenin hiddetini henüz üzerinden atamayan Türklerle karşı karşıya geldiğini söyledi. Türkler İngilizlerin kendi bağımsızlık ve egemenliklerini tanımadıklarına inanmıştı ve arkasında da kendisini kışkırtan bir Rusya vardı. Curzon Lozan'da İtilaf Devletleri arasında gizli bir görüş ayrılığıyla karşılaştığını da söyledi. Aynı ayrılık Balkan devletleri arasında da vardı. Lozan ile diğer barış anlaşmaları arasındaki farka da değinen Lord Curzon, I. Dünya Savaşından sonra barış anlaşmalarını mağlup devletlere dikte ettirdiklerini "ya bizim hazırladığımız bu anlaşmayı kabul edeceksiniz ya da savaşa devam" dedikleri için mağlup devletler kendileri için çok ağır anlaşmaları imzaladıklarını fakat Lozan'da durumun farklı olduğunu söyleyerek, Türkler'in Yunanlılar'ı yendikleri için kendilerini muzaffer olarak ve diğer tarafla kendilerini eşit olarak gördüklerini, bu nedenle anlaşmada Türklerin rızasını almamış hiçbir maddenin olmadığını iddia etti.¹²⁰

Lord Curzon sözlerine devamla I. Dünya Savaşından sonra İtilaf Devletlerinin Avrupa'nın yeni durumu hakkında tartışıp plan yaparken Doğu'ya yeterince önem verilmediğini, eğer Türkiye'ye bir barış anlaşması verilseydi o dönemde Türkiye'nin bunu kolaylıkla kabul etmiş olacağını iddia etti. Bunun dışında Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi için davet etmenin de büyük yanlışlık olduğunu söyledi. Bu yanlışın sonucu olarak Lozan'da mağlup değil galip bir devletle karşı karşıya geldiklerini belirten Curzon,

¹²⁰ House of Lords, 28 Şubat 1924. Cilt: 56, s. 437-438.

barış şartlarını karşı tarafa dikte etmek yerine onlarla tartışarak, uzlaşarak ve anlaşarak barışa ulaştıklarını ifade etti.¹²¹ Curzon, Lozan'a giderken kendisine üç hafta içinde eli boş olarak döneceği tahmininde bulduklarını, fakat Lozan görüşmeleri sonucu kimsenin tahmin etmediği önemli kazanımlarla döndüğünü söyledi. Bunlardan birincisinin sekiz yıldır itilaf devletleriyle Türkiye arasındaki devam eden savaşla beraber tüm arazi ve sınır ihtilaflarının sona ermesi, ikinci olarak ta nüfusu homojen, başkentleri ellerinde, egemenlikleri ve bağımsızlıkları garanti altına alınmış, gelecekleri başkalarına değil kendilerine bırakılmış bir Türk devleti kurulduğunu, ayrıca yüzyıllarca Türkiye'nin kötü yönettiği ve nüfusunun büyük çoğunluğunu Arapların teşkil ettiği Suriye, Filistin ve Mezopotamya'yı Türklerin elinden kurtardıklarını belirtti.¹²²

Daha sonra Boğazlar meselesini anlatan¹²³ Curzon, şunları söyledi:

Boğazların statüsü uluslararası diplomasinin en sorunlu ve tehlikeli meselelerinden biridir ve birçok savaşlara neden olmuştur. İstanbul ve Boğazları hasbelkader elinde bulundurma avantajına sahip olan Türklerin dünyaya meydan okuyarak Boğazları Rusya ile işbirliği yaparak uluslararası ticarete ve silah seviyatına kapatması kabul edilemez. Çanakkale'de yatan Anzaklar hayatlarını sadece İngiliz bayrağı veya ırkının şerefi için değil, daha da önemlisi dünya barışı ve güvenliğine uygun olmayan bu duruma engel olmak ve daha uygun bir sonuca ulaşmak için kaybetmişlerdir.

Curzon, Sèvres Antlaşmasıyla Boğazların iki yakasına, kendilerine ve diğer devletlere siyasi ve ekonomik sorumluluklar yükleyen uluslararası güç yerleştirme kararı alındığını, fakat bunun daha sonra kendilerine büyük bir yük getireceğini anladıklarını, bu nedenle başka bir yolla Boğazlar'ın güvenliğini garanti altına almak gerektiğini belirtip şöyle devam etti:

Lozan'da Boğazların ticaret gemilerinin geçişine açık olmasında da öte savaş gemilerinin geçişine açık olması için önce İtilaf Devletleri arasındaki itilafı

¹²¹ *Ibid*, s. 438-440.

¹²² *Ibid*, s. 439-441.

¹²³ *Ibid*, s. 441-445.

gidermek sonra Karadeniz'de kıyısı olan devletleri ortak bir noktada buluşturmak en sonunda da Rusya'nın muhalefetine engel olmak gerekiyordu. Tüm bunları yaparak tüm devletlerin deniz ve hava güçlerinin Akdeniz'den Karadeniz'e geçiş serbestliğini kabul ettirdik.

Curzon, bunun Karadeniz'in bir Rus denizi olmasını, Rusya'nın Avrupa'ya her zaman meydan okumasını ve Türkiye'yi de Rusyanın kölesi olmasını önlediğini belirtti.¹²⁴ Daha önceki Boğaz hareketlerinin acı tecrübelerini de hatırlayarak tüm kaleleri yıktıklarını ve Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının her iki tarafını da asker ve silahtan arınmış bölge haline getirdiklerini, buna karşılık ta Türkiye'ye başkentinin ve Boğazlar çevresinin güvenliğini garanti ettiklerini ekledi. Türkiye'ye verilen garantiye de değinen Curzon, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü garanti etmediklerini, sadece Boğazlar bölgesine yapılacak bir saldırıya ilgili devletler tarafından ortaklaşa olarak ve Milletler Cemiyeti'nin kararıyla karşı konulacağını, bunun dışında İngiltere'nin tek başına ve şartsız olarak hiçbir yükümlülüğün altına girmediğini iddia ederek, kendi vatandaşlarının cesetlerinin gömülü olduğu Çanakkale'deki kutsal toprak parçalarının da İngiliz hakimiyeti altına verildiğini söyledi.¹²⁵

Azınlıklar sorununa da değinen Curzon, Rum, Ermeni, Suriye Hıristiyanları ve diğerlerinin korunması için Avrupa Anlaşması'nın azınlıkların korunmasıyla ilgili bölümlerinden daha fazlasını almak için çok çalıştıklarını, fakat Türk yetkilisinin bu konudaki katı direncini kırmanın mümkün olmadığını belirtti. Türkler'i Milletler Cemiyeti'ne girmeye de ikna ettiklerini söyleyen Curzon, Türkler'in yakında gerekli müracaatı yapacaklarını umduğunu, bunun iki yönlü avantajı olduğunu, birincisinin Türkiye'nin sınırlarının güvenliğinin bir garantisi olacağını, diğerinin de Avrupa'nın Lozan Antlaşması'nın uygulanmasını kontrol etmesine imkan vermesi olduğunu iddia etti.¹²⁶

¹²⁴ *Ibid*, s. 442-443.

¹²⁵ *Ibid*, s. 443-445.

¹²⁶ *Ibid*, s. 445-446.

Lozan'da konuşulan başka bir sorunun da Musul sorunu olduğunu söyleyen Curzon, Musul'un iki ülke için de önemli olduğunu belirterek sorunun Lozan gündeminden çıkarılarak iki ülke arasında görüşülmesi kararı alındığını, bunun da yakında İstanbul'da başlayacağını, burada anlaşmaya varılamazsa meselenin Milletler Cemiyeti'ne havale edileceğini belirtti.¹²⁷

Son olarak Curzon, Türkiye'nin Rum ve Ermeniler'i Türkiye'den sürmelerinin ve dışarıdan Müslüman nüfusu getirmesinin politik delilik ve ekonomik çılgınlık olarak tavsif ederek, bunun Türk ekonomisine büyük bir darbe vuracağını, en sonunda da Türklerin bunun zararını görererek bu uygulamadan vazgeçeceklerini umduğunu belirtti. Türk ekonomisinin Avrupa'nın ekonomik ve mali yardımı olmaksızın işleyemeyeceğini söyleyen Curzon, Türkler'in İstanbul ve İzmir gibi yerlerde Avrupalı tüccar, şirket ve temsilcilerinin önemini yakın zamanda anlayacaklarını iddia etti. Curzon, Türkler'in yabancıların Türkiye'ye gelmelerini ve ticaret yapmalarını istemeleri halinde mutlaka adil ve esaslı bir adli yönetim esaslarını uygulamak zorunda olduklarını ve Avrupa'dan bu hususta yardım isterlerse, kendilerinin yardım etmeye hazır olduklarını da sözlerine ekledi.¹²⁸ Son olarak da Curzon, Türkler'in itibarını kazanmış bir ülke varsa onun da İngiltere olduğunu, artık geçmişin problemlerine dalmaktansa eski dost ve müttefik Türkiye'nin önünde duran zorlu gelecekte kendisine yardım etmeye hazır olmaları gerektiğini söyleyerek konuşmasını bitirdi.¹²⁹

Lord Curzon'dan sonra York Başpiskopos'u söz alarak İngiliz delegasyonunun İngiltere'yi başarılı bir şekilde temsil ettiğini, fakat savaş döneminde kendileriyle aynı safta savaşan Türkiye'deki Hıristiyan azınlığın hakları konusunda Lozan Antlaşması'nda yeterli maddeler bulunmadığını belirtti. Bununla beraber daha fazla birşey elde edilmesinin mümkün olmadığı fikrine de katıldığını söyleyen Başpiskopos, halihazırdaki ve gelecekteki İngiliz hükümetlerinin, Türkler'in zayıf, fakir ve korumasız olan

---

¹²⁷ *Ibid*, s. 446.

¹²⁸ *Ibid*, s. 447.

¹²⁹ *Ibid*, s. 448.

Hıristiyan azınlığa verdiği haklara riayet edip etmediğini Milletler Cemiyeti vasıtasıyla veya bizzat gözlemesini diledi.¹³⁰

Başpiskopos'tan sonra söz alan Muhafazakar Parti kökenli Lord Newton, Lord Curzon'un Lozan Antlaşması'nın ciddi biçimde eleştiri almadığını söylediğini, halbuki kendi kabine arkadaşı eski Başbakan Lloyd George'un antlaşmayı felaket olarak nitelediğini söyleyerek konuşmasına başladı. Newton, bununla birlikte antlaşma için Lord Curzon'u suçlamadığını, çünkü yapılması ne gerekiyorsa yaptığını söyledi. Ayrıca Curzon'un kendisini yanlış bir şekilde Paris'teki barış antlaşması görüşmelerine katılanlarla karşılaştırdığını belirterek, barış anlaşmalarını mağlup devletlere zorla kabul ettirdiklerini söylemesine rağmen Türkiye ile yapılan iki tane anlaşma olduğunu hatırlatmaktan çekindiğini, bunlardan birinin Sèvres diğeri de Lozan olduğunu ifade etti. Sèvres anlaşmasının zorla kabul ettirilen anlaşmalardan olduğunu ve bunun da Lozan Anlaşmasına yol açtığını söyleyen Newton, şöyle devam etti:

Eğer beş ya da altı yıl önce birisi Türkiye'nin Kars veya Edirne'yi geri alacağını ve Avrupa'ya geri döneceğini söyleseydi kendisine deli muamelesi yapılırdı. Hiçbir devlet savaş sırasında Türkiye kadar parçalanmamıştı ve bunu hemen hiçbir yardım almadan bu ülke başarmıştır. Bir parça Fransa'nın yardımını aldığımız doğru fakat Türkiye'nin kesin yenilgisini sağlayan sadece bizdik.¹³¹

1922 sonbaharında meydana gelen Çanakkale krizine de geniş olarak değinen Newton, Türkler'in İzmir'i geri almasından sonra İngiltere ile Türkiye arasında meydana gelen kriz esnasında Fransız ve İtalyanlar'ın kendilerini yalnız bırakıp Çanakkale'yi boşalttıklarını, fakat İngiltere'nin direnci nedeniyle Türkler'in ilerlemesinin durdurulduğunu söyledi. Ona göre eğer Türklerin ilerlemesi durdurulmasaydı, Türkler İstanbul'a girip tarihin en büyük katliamlarından birini yapıp Avrupa'ya doğru ilerleyeceklerdi.

¹³⁰ *Ibid.*, s. 449.

¹³¹ *Ibid.*, s. 450.

Bu ise İngiltere'nin Mezopotamya, Gelibolu ve Filistin'de 100,000'i aşkın kaybı boşuna verdiği anlamına gelecek, dahası Britanya İmparatorluğunun prestiji alt üst olacak ve medeniyetin gelişimi tersine dönecekti.¹³²

Lord Newton, antlaşmanın birçok yönden yeterince tatmin etmemesinin kabahatinin ne Lord Curzon'a ne de o dönem hükümetinde olduğunu iddia ederek sorumlu olarak Fransız ve İtalyanlar'ı gösterdi. Newton, hiçbir zaman müttefiklerinden, bilhassa Fransa'dan tam destek görmediklerini belirterek bu ayrılığın çok önceden başladığını söyledi. Türk-Yunan savaşında İngiltere Yunanistan'ı desteklerken, Fransa ve İtalya'nın Türkiye'ye destek verdiklerini ve silah ve mühimmat yardımı yaptıklarını iddia etti. Newton, 1921 yılında Franklin-Bouillon'un İngiltere'nin haberi olmadan Türk hükümetiyle ile anlaşma imzaladığını, 1922'de Çanakkale krizi esnasında Fransa ve İtalya'nın İngilizleri yalnız bıraktığını, son olarak ta 1923 yılında Lozan görüşmeleri sırasında Fransızların Lord Curzon'u yalnız bıraktıklarını, bunun sonucu olarak ta Türkler'in antlaşmayı imzalamayı reddettiklerini de iddia etti. Bu şartlar altında Lozan Antlaşması'nın daha kötü olmadığına şükretmek gerektiğini söyleyen Newton, yapılan hatalara rağmen İngiltere'nin Türkiye nezdindeki prestijinin diğer Avrupa devletlerinin prestijinden daha yüksek olduğunu, bunu Yakın Doğu'yla en ufak bir ilgisi olan herkesin teyit edeceğini belirterek sözlerine son verdi.¹³³

Newton'dan sonra söz alan Lord Pentland¹³⁴ ise İngiltere'nin Türkiye nezdindeki prestijinin hala yüksek olduğunu ve anlaşmadan memnun olduğunu belirtti.¹³⁵ Lord Riddell'in¹³⁶ Amerika Birleşik Devletleri'nin

¹³² *Ibid*, s. 451.

¹³³ *Ibid*, s. 451-452.

¹³⁴ John Sinclair (1860-1925), Liberal Parti milletvekili olarak 1892-1909 yılları arasında Avam Kamarası'nda bulundu. Aralık 1905-Şubat 1912 tarihleri arasında İskoçya İşleri Bakanlığında bulunmuştur. Cameron Hazlehurst, Sally Whitehead, Christine Woodland, *A Guide to the Papers of British Cabinet Ministers, 1900-1964*. London, 1996, s. 330.

¹³⁵ *House of Lords*, 28 Şubat 1924. Cilt: 56, ss. 452-453.

¹³⁶ George Allardice Riddell (1865-1934). 1888 yılında avukat oldu. 1903 yılında *News of the World*'un Yönetim Kurulu Başkanlığı'na getirildi. Lloyd George'a yakınlığı ile bilinir. 1919 Paris Konferansı'nda İngiliz heyeti ile basın arasında irtibatı sağlamakla görevliydi. 1918 yılında Baronet, 1920 yılında Baron ünvanını elde etti. Gilbert, *Winston S. Churchill*, s. 8.

Lozan Antlaşması'na taraf devletlerden biri olmaması nedeniyle kapitülasyonlardan faydalanmaya devam edip etmeyeceği sorusu üzerine Lord Curzon, Amerika Birleşik Devletleri'nin Lozan Konferansı sırasında taraf olmadığı için anlaşmada imzası bulunmadığı, ama görüşmeler sırasında Amerikan temsilcisinin de kendisiyle beraber kapitülasyonların kaldırılmaması için mücadele ettiğini, ama sonunda onun da kabul ettiğini belirtti. Amerika ile Türkiye'nin ayrı bir anlaşma imzaladığını da ilave eden Curzon, Amerika'nın da diğer devletler gibi artık kapitülasyon ayrıcalıklarından yararlanmadığını söyleyerek konuşmasını bitirdi.¹³⁷ Son olarak kapanış konuşmasını Lord Buckmaster¹³⁸ yaptı ve İngiltere, kapitülasyonların ilgasını kabul etmesine rağmen Amerika bu imtiyazlardan hala vazgeçmemişse Türkiye'deki İngiliz vatandaşlarının bundan büyük zarar göreceğini iddia ederek konuşmasını bitirdi.¹³⁹

SONUÇ

İstiklal Harbi'nin büyük bir meyvesi olan Lozan Konferansı ve Antlaşması günümüze kadar hem Türk hem de yabancı araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Fakat İngiliz ve Türk parlamentolarında Lozan üzerine yapılan görüşmeler ve tartışmalar yeterince incelenmemiştir. Bu çalışmada Lozan üzerine İngiliz parlamentosunda yapılan tartışmalar detaylı olarak incelenmiştir. Bu incelemede sadece parlamenterlerin görüşleri detaylı olarak verilmiş, konuşmaların analizi ise çalışmanın uzunluğu göz önüne alınarak başka bir çalışmaya bırakılmıştır.

İngiliz Parlamentosu'nda konu tartışılırken genel olarak üzerinde durulan konular gayri müslim azınlıkların hakları ve ayrıcalıkları, Ermeni meselesi, Boğazların statüsü, Türk-İngiliz-Rus ilişkilerinin geleceği,

¹³⁷ *House of Lords*, 28 Şubat 1924. Cilt: 56, s. 454-455.

¹³⁸ Stanley Owen Buckmaster (1861-1934), Liberal Parti'den 1906-1915 yılları arasında Avam Kamarası'nda bulundu. 1913-1915 yılları arasında Başsavcılık görevinde bulundu. 1915-1916 yılları arasında Maliye Bakanlığı yaptı. Cameron Hazlehurst, Sally Whitehead, Christine Woodland, *A Guide to the Papers of British Cabinet Ministers, 1900-1964*. London, 1996.

¹³⁹ *House of Lords*, 28 Şubat 1924. Cilt: 56, s. 456.

Musul meselesi, önceki İngiliz hükümetinin Türkiye politikası ve kapitülasyonlardı. Özellikle İşçi Partisi ve Muhafazakar Parti milletvekilleri İstiklal Harbi döneminde İngiltere'nin takip ettiği Yunan yanlısı politikasına yoğun eleştirilerde bulunmuş, halihazırdaki hükümetin bu politikadan vazgeçip Türklerle arlaşma yoluna gitmesini ise büyük takdirle karşılamışlardır. İşçi Partisi milletvekilleri Musul'un Türkler'e verilmesini, bunun İngiliz menfaatlerine daha uygun olduğunu ısrarla savunmuşlar, buna karşılık olarak bilhassa Ermeniler'e güvence verilmesini, hatta Musul'a karşılık olarak Doğu Anadolu'dan bir kısım yerlerin Ermeniler'e verilmesini istemişlerdir. Muhafazakar Parti milletvekilleri ise Türk-Rus ittifakının İngiliz menfaatlerine olan zararları üzerinde durmuşlar, bu ittifakın bozulması için ise hükümetin Türkler'e karşı daha anlayışlı olmasını istemişlerdir. Liberal Parti milletvekilleri ise Hıristiyan azınlıkların haklarının konferans boyunca yeterince savunulmadığını iddia etmişler, Boğazlar konusunda ise Curzon'un politikasını desteklemişlerdir. Sonuç olarak ise antlaşmanın imzalanması genel olarak olumlu bulunmuş, bundan sonra azınlıkların statüsünün korunması ve Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi için hükümete destek verilmiştir. Hükümet kanadı ise Lozan'da yapılabilecek her şeyin yapıldığını, azınlıklar için ellerinden daha fazlasının gelemeyeceğini ifade etmiş, Türkler'in ekonomik olarak kendi başlarına ayakta kalamayacağını en sonunda Avrupalılar'a el açacağını belirtip, Türkiye'nin geleceğinin yine de Avrupa'ya bağlı olduğunu iddia etmişlerdir. Genel anlamda ise Lozan Antlaşması'nın imzalanabilecek en iyi antlaşma olduğunu, daha iyisinin mümkün olmadığını savunmuşlardır.

ÖZET

I. Dünya Savaşı'ndan beri devam eden ve Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında süren savaşı sona erdiren Lozan Konferansı ve Antlaşması hem içerik hem de üslup yönünden İngiliz Parlamentosu'nda yoğun tartışmalara sebep oldu. Öncelikle hemen tüm milletvekilleri İstiklal Harbi döneminde takip edilen İngiliz dış politikasını eleştirip Türkler'le anlaşma gereğinden söz ediyorlardı. İkinci olarak özellikle Liberal Parti milletvekilleri, Türkler'e karşı daha sert tutum takınılmasını isterken bir kısım Muhafazakar ve İşçi Partisi milletvekilleri, Türklerle anlaşmanın yollarının bulunmasını tavsiye ediyorlardı. Son olarak I. Dünya Savaşından beri İngiliz dış politikasına alet edilen gayrı-müslim azınlığın haklarına yeterince sahip çıkılmadığı iddia edilerek yoğun tepkiler gösteriliyordu. Öte yandan hükümetin Musul politikası da yoğun şekilde eleştiriliyordu. Bunlara karşı hükümet ise Lozan'da elden gelen herşeyin yapıldığını ve daha fazlasının beklenmemesini istiyordu. Tartışmaların sonunda ise Lozan Antlaşması genelde olumlu bulunmuş ve Türkiye ile yeni bir dönemin başlaması temenni edilmişti.

Anahtar Kelimeler: Boğazlar, Kapitülasyonlar, Musul, Gayri-Müslim Azınlıklar, İngiliz Dış Politikası.

ABSTRACT

The debate about the Lausanne Conference were held at the British Parliament between November 23, 1922 and February 28, 1924. Most of the Members congratulated the Government on the tearing up the Treaty of Sevres. However, some members have some objections about the peace, and criticised the policy towards the Armenians by asking whether they were going to have some corner preserved for themselves, under proper protection or not? Besides, the same members who complained that Britain was staying in Mesopotamia for oil raised the Mosul question. Some offered that some part of Turkey should be given to the Armenians, in return Mosul would be left to Turkey. Nearly all members claimed that Christian minorities in Turkey were made the instruments of British policy. They accused the British Government of not defending non-Muslim rights enough. While Labour Party members were criticising the British demands from Turkey on the Straits and Mosul questions, the Liberal MP's urged that Britain should follow a firm policy towards Turkey. Some Conservative and Labour MP's also blamed Lord Curzon for the failure of the first period of the Conference. However in the end, they stated that the Lasanne Treaty was to some extent satisfactory and will bring peace to the Near East.

Key Words: The Straits, Capitulations, Mosul, Non-Muslim Minorities, British Foreign Policy.